

Олександр Бандровський
Віталій Власов
Оксана Данилевська

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Навчальний посібник для 6 класу

Частина 3

Учня/учениці _____
(клас)

(навчальний заклад)

(ім'я та прізвище)

*Відповідає модельній навчальній програмі «Історія України.
Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти
(авт.: Піскарьова І. О., Бурлака О. В., Майорський В. В.,
Мелещенко Т. В., Щупак І. Я.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Рефлексія

Оцініть себе

Домашнє завдання

Розділ 3. Давня Греція та її сусіди

§ 27. Військова справа в Давній Греції

Поняття уроку

античність, Давня Греція, Гомер, «Іліада», «Одіссея», поліси, Афіни, Спарта

- Чим зумовлений розвиток військової справи в Давній Греції?
- Як пов'язані особливості грецької державності та розвиток військової справи?
- Чому греки шанували воїнів? У чому ця шана виявлялася?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. Що вказує на те, що спорядження воїнів тієї епохи потребувало чималих коштів? Що довідалися про військовий обов'язок у Давній Греції? Хто його виконував? Чому розвиток військової справи визначав долі давніх держав?

1. Перський воїн (реконструкція)
2. Давньогрецький гопліт – перший воїн з важким озброєнням (реконструкція)

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Як тільки постали перші держави, між ними розгорнулася боротьба за ресурси, безпеку, розширення території. Першими свої армії створили єгиптяни та шумери. Єгиптяни мотивувалися потребою створити єдину іригаційну систему в долині Нілу. Що ж до шумерів, то армія була потрібна їм для того, аби завоювати Дворіччя.

У добу імперій влада приділяла армії ще більше уваги. Ассирія здобувала успіхи на полі бою завдяки чисельності та продуманій організації війська, яке складалося з професійних воїнів. Цим вона перевершувала інші країни Сходу. Завоювання персів також були неможливі без війська. Кір II наказав виготовити бойові колісниці нового типу – ширші й міцніші, запрягали в них по чотири, шість і навіть по вісім коней. На осях коліс з обох боків були прикріплені залізні шаблі завдовжки понад метр, такі ж шаблі кріпили й під осями. Розігнавши колісницю, візники вривалися в стрій, чим знищували і калічили противників. На колесах були також баштові вози, у які запрягали вісім волів. Вози були в декілька поверхів, з бійницями, з висоти яких 20 воїнів сіяли смерть у бойових рядах противника.

Спочатку в добу переселення греків основні військові приготування було покладено на військових вождів. Тому під час Троянської війни ми бачимо неорганізовані загони звичайних воїнів та колісниці й вишукане озброєння героїв-ватажків. Річ у тім, що воєнний конфлікт між грецькими племенами міг бути вирішений поєдинком таких героїв. Саме вони грали в той час вирішальну роль у війні й тому отримували додаткову власність за те, що ризикували своїм життям за всю громаду.

Словник

Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів, думок; серйозні розбіжності; ускладнення у відносинах між державами, що може призвести до збройної сутички.

Розбудова полісного державного ладу змінила ситуацію з військовою службою. Оскільки вся влада належала громаді землевласників, то захист землі належав саме їм. Захист поліса став правом та обов'язком кожного громадянина. Успіх у війні досягався колективно – знаменитою грецькою фалангою, де кожний воїн захищає щитом не себе, а свого сусіда. На час війни кожен діяв відповідно до своїх можливостей. Зможні громадяни підтримували державу коштами, на них покладалося оснащення бойових кораблів – трієр. Усі греки мали забезпечити себе озброєнням, а найбагатші утворювали загін кінноти, що захищала правий фланг фаланги як найбільш уразливий.

Більшість громадян зберігала вдома озброєння гопліта – шолом, наголінники, щит, меч, спис. Ці обладунки передавали від батька до сина. Щоб їх придбати, треба було відкладати гроші 3–4 роки. Не залишались осторонь і незаможні громадяни. Вони запасались дротиками, пращами (зброя для метання каменя) та стрілами й утворювали легкоозброєну піхоту. Кожному знаходилась справа у тяжкі хвилини воєнної загрози.

Спочатку грецькі поліси використовували армії лише проти зовнішніх ворогів та для захисту своїх колоністів. Оскільки збройні сили невеликих держав були нечисельними, а поліси, що їх створили, мали спільну мову та культурні традиції, елліни почали створювати військово-політичні союзи. Метою таких союзів були спільні політичні інтереси та торговельно-економічні відносини.

Коли і чому постали перші армії? Що в арміях Стародавнього Сходу було зумовлене особливостями тамтешніх держав у формі деспотій? Чим принципово відрізнялася справа організації війська в Давній Греції? Які зміни відбулися в організації війська з утворенням полісів?

Досліджуємо

Прочитайте уривки з «Іліади», які відтворюють деталі двобою Гектора, сина троянського царя Пріама, та Ахілла, який брав участь у війні на боці ахейців. Проаналізуйте джерело за планом: **1.** Якими рисами наділяє Гомер обидвох воїнів? **2.** Які деталі в оповіді свідчать про те, що двобій був чесним? Які рядки в тексті доводять, що супротивники ставилися один до одного з повагою? **3.** У чому, за уявленнями давніх греків, полягала вояцька честь?

Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз – дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе – здолаю чи смертю загину».
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся».

Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікати я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!

Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!».
Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа
Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, –
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».

Обговорюємо

Прочитайте замітку. З якими уявленнями давніх греків про війну та воїнів погоджуєтесь, а які вважаєте надбанням історії? Чому війни і сьогодні не відійшли в минуле? Поділіться ідеями, як покласти край війнам у сучасному світі.

Античні автори вважали війну за нормальне і вічне явище, а також передусім суспільне. За словами одного з них, «війна – цар всього, отець всього. Одних вона представляє богами, інших – людьми; одних вона робить вільними, інших – рабами».

Греки вважали, що доки природа людини незмінна, війни триватимуть. Війна – один із різновидів того, що вони називали *агон* – «змагання», «протиборство», «бій» (від цього слова походить «агонія» – бій життя і смерті). Але греки знали й недоліки стану війни. Вони були переконані, що в мирний час люди керуються найкращими думками, а війна вчить насильству, руйнуванню і знищує життєвий уклад.

Грецькі мудреці поділяли війни на *внутрішні* (між грецькими полісами) та *зовнішні* (боротьба греків з іншими державами), вважаючи перші недоліком Еллади (громадянський конфлікт). Джерелом громадянських війн були несправедливість, відсутність згоди і гармонії та боротьба демосу й аристократів за власні інтереси.

Словник

Громадянська війна – збройна боротьба між громадянами одного суспільства чи держави.

Натомість зовнішні війни виникають через відмінності Греції від варварів, що не розуміють грецької мови, релігії та культури. Необхідно її захищати, оберігати, бо вона – запорука самого існування спільноти грецьких полісів. Цю війну завершує мир, що гарантує спокійне та щасливе існування еллінів. На думку греків, кожна держава має гарантувати своїм громадянам відчуття безпеки, миру та щастя, тому їй належить мати армію для забезпечення таких умов.

За допомогою міфів, а згодом літературних і театральних творів у грецькому суспільстві свідомо формувався образ воїна-героя. Утіленням такої ідеї в міфах виступали в різний час Геракл, Ахілл та Одисей. Поклоніння людині-герою, наділення його вищою силою – характерна властивість грецької міфології. Герої стали невід’ємною частиною грецького світогляду. Кожен раз, стикаючись із викликом богів, герой долав страх смерті. Культ героїв виникли в ахейську добу. Ахілл очолював фессалійський загін, Геракл – герой з Пелопоннесу, Одисей – уособлює острівний світ. Були свої герої і в Аттиці (Тесей). Вони дозволяють собі вступати в суперечки з богами, нехтувати божественними передбаченнями. Перед героями не стоїть вибір вступати чи не вступати у війну або поєдинок, вони обирають шлях слави та подвигу.

Так поступово у свідомості еллінів риси героїв переходять до воїнів, які беруть до рук зброю, переборюючи страх людини перед смертю. Подібно до героїв міфів, після смерті воїна очікує слава, що увіковічить його ім’я і дасть історичне безсмертя.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Війни в Давній Греції супроводжувалися особливими ритуалами. Починалися вони здебільшого восени, після збору врожаю. Перед початком війни проводили жертвоприношення. Жерці ворожили на нутрощах жертвних тварин, намагаючись визначити, чи сприятимуть боги військовим планам. Найбільший авторитет у цих передбаченнях мала віщунка з храму Аполлона в Дельфах.

Місце для вирішальної битви вибирали стратеги. Після перемоги на полі бою переможець споруджував *трофей* – стовп, на якому навішували обладунки переможених. Війна припинялась угодою або примусовим об'єднанням грецьких полісів проти порушників традицій («священна війна»).

«Зі щитом або на щиті» – так промовляли жінки-спартанки до своїх синів та чоловіків. Це означало вернутися живим або померти, здобувши славу та вдячність співвітчизників. Переможці займались похованням своїх воїнів чи транспортували тіла на батьківщину для траурних церемоній. Тіла загиблих противників після перемовин передавали їхнім побратимам. Поховання мертвих було обов'язковим, за його виконанням греки слідували дуже суворо.

Основною бойовою одиницею на полі бою був гопліт. Тільки повноправні громадяни мали право брати участь у формуванні грецької фаланги. Метеки та раби могли залучатись до загонів легкоозброєних воїнів поза бойовими порядками фаланги. У разі перемоги метекам могли надати громадянство, а рабам – волю.

Кількість гоплітів залежала від числа громадян. Основа спартанської армії – 2–6 тис. гоплітів, які складали одну фалангу. Фронт, що займала така фаланга, сягав близько кілометра. Загони лучників та пращників захищали фалангу з фронту, а з початком наступу вони відходили на її фланги та в тил. Їх набирали з періеків (вільних, але безправних жителів), мешканців гірських місцевостей. Загальна кількість втричі-вчетверо перевищувала гоплітів.

Озброєння афінських гоплітів було значно легшим на відміну від спартанських. Спартанська фаланга йшла в бій під звуки барабанів та флейт і супроводжувала наступ співом. Афінська фаланга була сильнішою в битвах на короткі відстані. Відмінність була і в керівництві. Афінськими збройними силами керували 10 стратегів, яких обирали на народних зборах. Спартанців у бій вели царі. Царя охороняв загін із 300 вершників. Для набору у цей елітний загін існувало загальнодержавне випробування – екзамен. Без іспиту до нього потрапляли лише олімпійські чемпіони (олімпіоніки). Мали військовий вишкіл і афіняни. У 18 років афінські юнаки ставали до числа ефебів і

протягом двох років отримували військову підготовку. Після першого року вони вчилися володіти зброєю і вивчали тактику; у кінці цього року виступали перед народом у театрі на урочистому огляді, після якого їм вручали спис і щит для захисту батьківщини.

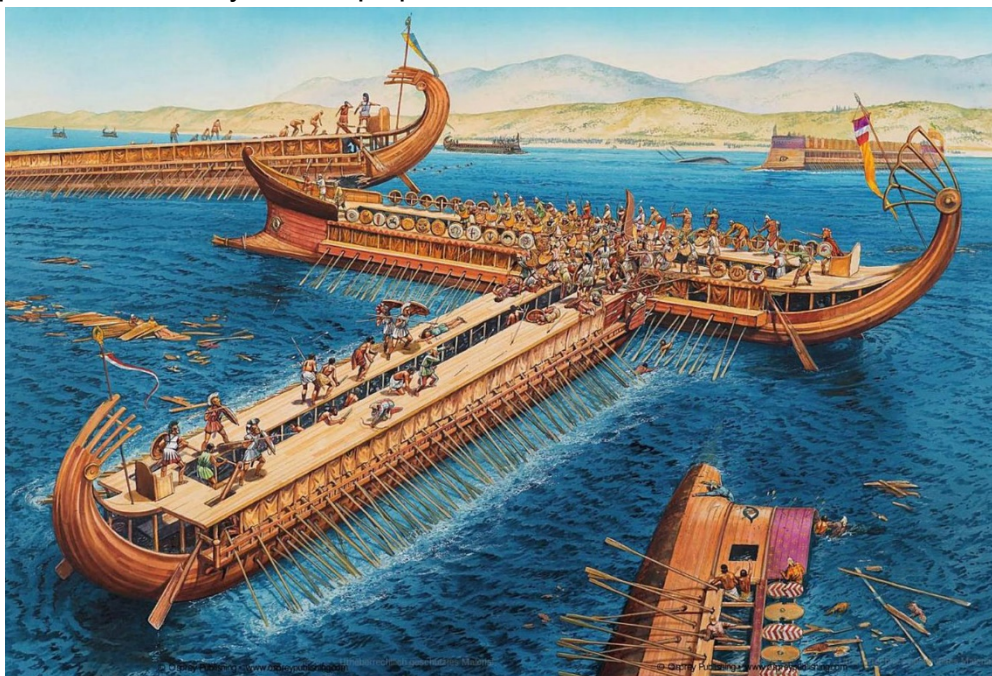
Спартанці вигравали завдяки мужності та дисципліні. Їх навчали віддавати лаконічні накази та застосовувати фізичні покарання для виховання бійців. Військова дисципліна в афінян підтримувалася почуттям громадянського обов'язку. На противагу спартанським командирам, які застосовували до воїнів тілесні покарання, афінські стратеги після повернення з походу могли лише подавати скарги до народних зборів, які й виносили той чи інший вирок.

Чому війни в давніх греків супроводжувалися спеціальними ритуалами? Як було організоване їхнє військо? Чим відрізнялися організаційні заходи та військовий вишкіл в Афінах та Спарті? На підставі тексту наведіть приклади уявлень про честь давньогрецького воїна. Які з цих уявлень не втратили актуальності й до сьогодні?

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте коментар до неї. Складіть короткий опис морського бою за участю трієр.

Фрагмент Саламінської битви 480 р. до н. е. Художня реконструкція

Трієра – бойовий корабель з веслами, які розташовані в три ряди один над іншим у шаховому порядку. Використовуючи саме ці бойові кораблі, греки перемогли персів в одній з битв греко-перських війн.

§ 28. Греко-перські війни

Поняття уроку

поліси, Афіни, Спарта, Геродот, греко-перські війни

- Коли відбувалися і чим були зумовлені греко-перські війни?
- Які сухопутні та морські битви визначали хід греко-перських війн? Чим вони завершувалися?
- Якими були наслідки греко-перських війн?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. На підставі коментаря до неї опишіть спорядження зображеного давньогрецького воїна. Чому елліни шанували воїнів? Як ця пам'ятка доводить повагу до військового обов'язку? Про що свідчить той факт, що давні греки берегли пам'ять про обставини греко-перських війн?

Двобій грецького та перського воїнів. Зображення на давньогрецькому посуді

Спорядження грецького воїна-гопліта складалося зі списа довжиною 2–3 метри, короткого двогострого меча довжиною 60 см або меча-шаблі. Для захисту використовували круглі щити, шоломи різних типів, панцир на грудях та наголінники для захисту ніг. Загальна вага озброєння становила 30 кг. Легкоозброєні воїни мали легкий спис, дротик чи лук зі стрілами. Захисного спорядження вони не мали.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Як ви вже знаєте, у 522 р. до н. е. Дарій I став правителем Перської держави. Невдовзі перси захопили Лідію й почали збирати данину з грецьких міст Малої Азії. Незабаром Дарій I вирушив у похід проти скіфів й оволодів протоками між Європою та Азією.

У 500 р. до н. е. розпочалося повстання в грецькому місті Мілет проти перського панування. Його вважають початком *греко-перських війн*. Мілет підтримали інші міста Малої Азії. Вони звернулися до полісів Греції за підтримкою. На це прохання відгукнулися лише Афіни та місто Еретрія на острові Евбея. Спочатку успіх був на боці повсталих, але згодом перси взяли гору в битві на морі й штурмом захопили Мілет. Місто було зруйноване, а його жителів перетворили на рабів. Афіняни розуміли, що перси не залишать без уваги втручання Афін у війну, і почали збирати сили.

У 492 р. до н. е. Дарій I вирушив у похід проти греків, який закінчився невдало. Перський флот, що йшов у Грецію, потрапив у бурю біля мису Афон, і майже 300 кораблів потонуло. Через два роки Дарій I висунув містам Греції вимогу визнати його владу: «...Цар царів, великий цар Дарій I, володар усіх людей від сходу до заходу, вимагає від вас землі та води...». Деякі поліси підкорилися. В Афінах послів Дарія скинули в море, а спартанці кинули їх у колодязь зі словами, що там перси знайдуть достатньо і води, і землі.

Нове військо персів вирушило на кораблях через Егейське море. Перший бій афінянам довелося прийняти 490 р. до н. е. Він відбувся на Марафонській рівнині за 42 км на захід від Афін. Перська армія мала 30 тис. воїнів, а ополчення афінян – 10 тис. та тисячу союзників з фіванського міста Платеї. Ударною силою греків була важкоозброєна піхота, вишикувана у фалангу. Серед стратегів вирізнявся Мільтіад. Мужність і витримка забезпечили грекам перемогу, а перська армія вперше зазнала поразки. Гонець, який, не зупиняючись, пробіг відстань від Марафона до Афін, щоб сповістити городянам радісну звістку, упав мертвим від перенапруження. На його честь до сьогодні проводяться змагання з бігу на марафонську дистанцію (42 км 192 м).

Які особливості Перської держави спричинили завойовницькі війни Дарія I? Яка подія була початком греко-перських війн? Як розгорталася перша переможна битва греків проти персів? Як у сучасному житті зберігається пам'ять про ту подію?

Розгляньте ілюстрацію.

Поміркуйте, які слова міг сказати воїн,
що сповістив про результат битви.

Перший марафонець. Художник Т. Ловел

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У 480 р. до н. е. Ксеркс, син померлого Дарія I, повів на Грецію величезну армію. На персів уже чекали. Талановитий державний діяч архонт Фемістокл зробив багато, щоб об'єднати грецькі міста. Було збудовано 200 нових трієр. До союзу для боротьби з персами долучився 31 поліс. Аби заручитися підтримкою Спарти, Фемістокл навіть поступився командуванням і в армії, і на флоті. Греки вирішили затримати персів у вузькій Фермопільській ущелині. Туди попрямували 7 тис. воїнів на чолі зі спартанським царем Леонідом.

7 тисяч проти 150 тисяч! Перси не могли здолати греків чотири дні. Проте зрадник з місцевих мешканців показав персам гірську стежку, що вела в обхід ущелини. Дізнавшись про це, Леонід наказав грекам відходити для з'єднання з основними силами. Сам цар і 300 спартанців залишилися – їхні традиції забороняли відступати. Усі вони загинули.

Одночасно з битвою біля Фермопіл вів бойові дії проти персів грецький флот. Більшість жителів Афін вивезено на острів Саламін. Шлях на Афіни було відкрито. Проте перси здобули лише безлюдне місто, спаливши більшу його частину. Грецький флот стояв у протоці біля острова Саламін. Саме тут 28 вересня 480 р. до н. е. відбулася морська битва з персами. Бій розгорівся в протоці, яка відділяє острів від материка. Невдале розташування перського флоту призвело до того, що їхні кораблі не могли маневрувати. 300 грецьких трієр уміло таранили кораблі персів гострими носами, обкутими міддю, і порівняно легко перемогли.

Навесні наступного року перси знову спустошили Аттику та розорили Афіни. Греки ухвалили провести вирішальну битву. Біля беотійського міста Платеї персів було розгромлено. Майже одночасно із цією битвою грецький

флот здобув перемогу біля мису Мікале. Тож війна завершилася на користь об'єднаних грецьких полісів.

У 449 р. до н. е. між персами і греками нарешті було укладено мир. Персія зобов'язувалася не посилати свої кораблі у протоки та в Егейське море. Вона мусила тримати свої війська не ближче триденного переходу від берегів Малої Азії. Перемога мала велике значення для подальшого розвитку Греції. Під час війни з персами греки вперше об'єдналися для того, щоб захистити від нападників усю Грецію, а не лише своє рідне місто. Водночас посилилося суперництво двох найсильніших держав – Афіні і Спарти.

Як розгорталися події греко-перських війн під час походу Ксеркса? Про яких історичних діячів довідалися? Якою була їхня роль в історії греко-перських війн? Чому для перебігу греко-перських війн важливе значення мали морські битви?

Скориставшись картою, розкажіть про похід Ксеркса 480–479 рр. до н. е. та про місця основних битв.

- Володіння перського царя близько 500 р. до н. е.
- Афіньська держава (Аттіка)
- Спартанська держава
- Інші грецькі держави
- Македонське царство

- Похід перського флоту 490 р. до н. е.
- Похід царя Ксеркса 480 р. до н. е.
- Шлях перського флоту
- X Місця визначних битв греків з персами

Обговорюємо

Прочитайте уривок з «Історії» Геродота й поміркуйте, чому битву захисників Фермопіл у світовій історії вважають символом вояцької мужності. Що означає вислів *триста спартанців* у сучасних мовах?

Чотири дні Ксеркс звелів перечекати, усе ще сподіваючись, що спартанці кинуться навтьоки. Нарешті на п'ятий день цар у люті послав проти них мідійців з наказом взяти їх живими й привести перед його очі. Мідійці стрімко кинулися на еллінів; при кожному натиску багато мідійців падало, на місце полеглих ставали інші, але не відступали, незважаючи на важку втрату. Тоді, можна сказати, усім стало ясно, і особливо самому цареві, що людей у персів багато, а мужів серед них мало. Під час цих сутичок цар, як розповідають, спостерігав за ходом бою й, охоплений страхом за своє військо, тричі підхоплювався зі свого трону. Так вони билися в той день, але й наступний день не приніс персам удачі. Більшість спартанців уже зламала свої списи й потім заходилася вражати персів мечами... Спартанці захищалися мечами, у кого вони ще були, а потім руками й зубами, поки варвари не засипали їх градом стріл.

Досліджуємо

Про Саламінську битву залишив свідчення її учасник, грецький поет Есхіл. Знайдіть в уривку з твору Есхіла рядки, що втілюють прагнення греків до перемоги. На основі уривка відтворіть перебіг битви. Поміркуйте, чому Саламінську битву вважають визначальною в перебігу греко-перських війн.

...І дружній заклик несподівано
Потряс повітря: «Гай же, діти еллінів!
Отчизну порятуйте, жон, дітей своїх,
Богів оселі – наші храми батьківські
Й дідів могили! Нині в бій за все йдемо!».
По-своєму і перси відгукнулися,
Й пора настала не вагатись – діяти.
...судна тут носами міднокутими
Зіткнулись. Еллін перший на таран пішов
І проломив з розгону фінікійцеві
Корму. Тоді вже сміло й інші вдарили.
Спочатку перські судна, напливаючи,

Протистояли грекам. Та, згромадившись
У вузині протоки, одне одному
Лиш заважали, бо ж, носами мідними
Вдаряючи, змітали веслярів ряди.
Тоді-то греки – так було задумано –
В тісне кільце взяли...
Все те, що з війська персів залишилося,
Вдалось до втечі – хто куди метнувсь тоді.

Чим можна пояснити, що маленькі грецькі держави-поліси подолали велетенську Перську імперію? Які уроки греко-перських війн?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Розв'яжіть хронологічні задачі, пригадавши за потреби матеріал попередніх уроків.

1. Скільки років минуло від реформ Солона до першої битви греків з персами?

2. Скільки минуло років від битви під Марафоном до Саламінської битви?

§ 29. Родина, виховання та повсякденне життя в Давній Греції

Поняття уроку

античність, поліси, Афіни, Спарта

- Якими були звичаї та побут давніх греків?
- Яких традицій дотримувалися давні греки в родинному житті?
- У чому особливості виховання та освіти давніх греків?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрації. Про які деталі буденного життя жінок свідчать розписи на давньогрецьких вазах? У якому грецькому полісі суспільна роль жінок, їх виховання та заняття істотно відрізнялися від решти грецьких держав? У чому відмінності зображення жінок на грецьких пам'ятках і пам'ятках Стародавнього Сходу? Поділіться припущеннями, з чим пов'язані ці відмінності.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Від самого початку грецька цивілізація формувалася як суспільство дозвілля. Погляди греків влучно висловив Арістотель: «Людина створена для щастя, а поліс – для того, щоб вона могла жити щасливо». Рабська праця дала змогу більшості громадян не перейматися клопотами про пошук засобів до існування. Навесні та влітку греки працювали не більше ніж шість годин на добу. Решту часу вони присвячували атлетичним заняттям, відвідуванню центральної площі – агори, де виступали політики, філософи, поети, письменники.

Місця, де греки проводили дозвілля, називалися *палестри* та *гімнасії* – спеціально обладнані спортивні майданчики. Тут були всі умови для занять спортом, відпочинку, а також лазні, де спортсмени могли помитися після вправ та змагань. Елліни влаштовували урочисті вечері, на які запрошували поетів, танцюристок. На таких вечерях люди спілкувалися, вели розмови на філософські, літературні та буденні теми.

Заходячи до будинку, гості знімали взуття, а раби омивали їм руки та ноги. Миття рук повторювалося часто, оскільки їли без ножів, виделок і навіть ложок. Після того як гості почастилися першими стравами, починалася розмова. Раби приносили десерт і вино, яке на дві третини розбавляли холодною водою.

Грецькі будинки поділялися на чоловічу та жіночу половини. Своє приватне життя греки не виставляли напоказ. Будинки виходили на вулицю глухим муром. Стіни будівель були потиньковані, а в багатих людей іноді оздоблені мозаїкою. Меблі греки мали надзвичайно прості: ложа для снання та їжі, низенькі столи, скрині, лави, крісла. Для освітлення використовували бронзові лампи, у які заливали оливкову олію. Посуд – чаші, горщики, амфори – здебільшого виготовляли з глини.

Чоловіки вдягали довгу, до колін, сорочку без рукавів – хітон – та плащ, який обгортали навколо тіла, – гіматій. У жінок хітони були довшими – сягали землі. Краєм плаща жінки вкривали голову. Чоловіки ходили з непокритою головою, і лише ремісники та мандрівники одягали шапки. Взуттям слугували сандалії.

На підставі тексту поясніть, що означає поняття «суспільство дозвілля». Які особливості суспільного життя греків сприяли формуванню способу життя, яке визначають цим поняттям? Що в розповіді про буденне життя греків вразило найбільше? Які давньогрецькі уявлення про буденне життя успадкувала сучасна європейська цивілізація? Звідки ми знаємо про деталі буденного життя еллінів?

«Обговорюємо» Прочитайте замітку та роздивіться ілюстрації на давньогрецькому посуді. Чому традиції давньогрецького одягу надихають сучасних дизайнерів, слугуючи за взірць простоти, гармонії та досконалості? Яким елементам давньогрецького одягу дала нове життя сучасна мода?

Сучасних дизайнерів надихають традиції давньогрецького одягу: світлі тканини білого, бежевого і світло-блакитного кольорів, численні вертикальні складки, драпірування, пояси, простота крою. Жіночий одяг у Давній Греції був об'ємним, спершу його виготовляли без крою та шиття – відріз вовняної тканини обмотували навколо тіла і закріплювали на плечах. Традиційним давньогрецьким одягом були хітони – сорочки-футляри, верхню частину яких прикрашали вишивкою чи аплікаціями. Гіматій правив за верхній одяг. До традиційного грецького одягу належав і плащ-фарос, виготовлений із яскравих пурпурових полотен.

Зображення на давньогрецькому посуді дають уявлення і про традиційні зачіски еллінок. Уже тоді перукарське мистецтво досягло високого рівня. Популярними були завивка та фарбування волосся. Жінки зав'язували довге волосся у вузол, залишаючи кілька закручених пасм вільно спадати. Голову прикрашали сіточками, стрічками, вінками та діадемами.

Словник

Мода (від латинського *міра, спосіб, образ*) – нетривале панування певного смаку в одязі та інших сферах життя.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Греки першими з давніх народів почали дотримуватися звичаю, за яким у чоловіка повинна бути одна дружина. Здебільшого майбутнього чоловіка вибирав батько дівчини. Він запрошував наречених і певний час спостерігав за їхньою поведінкою. Тільки в Спарті майбутню дружину треба було (за погодженням з нею) викрасти.

Шлюб передували заручини, але обіцянку давала не дівчина, а її батько чи брат. На весілля запрошували родичів і друзів сім'ї. На ньому не було нареченої, яка сиділа під фатою серед своїх подруг. Після бенкету молоді їхали в будинок чоловіка. Чоловік на руках вносив наречену в будинок, а гості обсипали молодят фініками, горіхами, дрібними монетами.

Виходячи заміж, жінка втрачала самостійність. Вона не ухвалювала жодних рішень, позбавлялася права виходити без дозволу з жіночої половини будинку. Жінки сідали за стіл лише тоді, коли сім'я обідала без гостей. З дому жінка могла вийти лише для того, щоб піти до храму, та й то разом із чоловіком.

На відміну від афінянок, спартанки були цілковитими господинями в домі, оскільки їхні чоловіки нічим, крім полювання, спорту та війни, не займалися. За переказами, одна знатна спартанка на закид якоїсь чужинки, що

спартанські жінки верховодять над своїми чоловіками, відповіла: «Але ж ми їх і народжуємо».

Поява на світ дитини була в грецькій родині великим святом. Коли народжувався хлопчик, на двері будинку чіпляли гілки оливи, а коли дівчинка – вовняні нитки. До семи років дитина перебувала під опікою матері або годувальниці. Греки вважали дітей відповідальними за вчинки батьків.

У різних полісах дітей виховували по-різному. У Спарті, зокрема, їхнім вихованням та освітою опікувалася держава. Але в інших полісах виховання було домашнім. Дитину із семи років передавали під опіку раба, якого називали *педагогом*. Пізніше хлопчики починали відвідувати школу. Найчастіше вони мали трьох учителів. Перший навчав дітей читати, писати та рахувати. Другий – музики, а третій стежив за їхнім фізичним розвитком. За подальше навчання слід було платити. Основними предметами з 12 років були граматики (література, переважно поезія), риторика – мистецтво красномовства. До 16 років ця освіта завершувалася, і наставав період 2–3-річних атлетичних вправ. У 18 років юнак вступав у вік ефебів (початкова 2-річна військова або прикордонна служба). Після її завершення чоловік вважався повнолітнім. Він міг продовжити навчання в елітарних філософських школах. Крім риторики, у них навчали мистецтва *діалектики* – правильного розмірковування.

Чи доводилося вам бути на весіллі? Чи мають спільні риси весільні обряди українців та давніх греків? Як це можна пояснити? Які особливості освіти та виховання давніх греків успадкувала сучасна школа?

Заповніть таблицю про виховання та освіту давніх греків.

До 7 років	
Від 7 років	
Від 12 років	
Від 16 років	
Від 18 років	

Досліджуємо

Роздивіться ілюстрацію. Про які шкільні заняття свідчить розпис? До яких деталей привертає увагу вазописець? Чим таке навчання відрізнялося від спартанського? Що, на вашу думку, робить чоловік із тростиною, зображений праворуч?

Узагальніть зміст параграфа, поміркувавши про те, що вразило б мешканця однієї з країн Стародавнього Сходу в побуті еллінів, їхньому родинному житті, вихованні дітей, якби він потрапив до Еллади.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Скориставшись матеріалами параграфа та уривками з поеми Лесі Українки «Кассандра» (подано уривки з авторськими коментарями – ремарками), складіть розповідь про побут та життя жінок у Давній Греції.

- Кімната в гінекеї (жіночій половині) Пріамового дому. Гелена сидить на низькій різьбленій стільці і пряде пурпурну вовну на золотій кужілці; сама пишно вбрана, на поясі висить кругле срібне свічадо.
- Кассандрин покій. Кассандра пише Сівільську книгу на довгій пергаменті. Коло неї великий триніг з запаленим куривом.
- Поліксена (у білому убранні, червоні стрічки й червоні квітки з гранати в косах).
- Гінекей Андромахи. Рабині прядуть і тчуть, деякі гаптують і шиють. Андромаха тче великий білий плат, обходячи навколо високі кросна.

§ 30. Давньогрецька міфологія та релігія

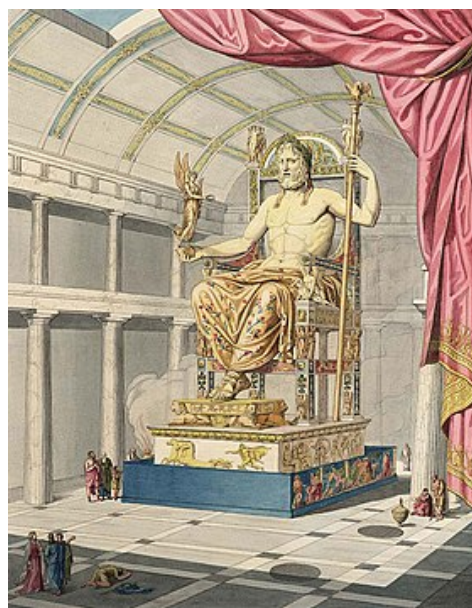
Поняття уроку

античність, Гомер, «Іліада»,
«Одіссея»

- Як давні греки уявляли походження світу?
- У що вірили та що шанували елліни?
- Чому давньогрецькі міфи є цінним історичним джерелом?

Міркуємо

Роздивіться реконструкцію одного з античних Семи чудес світу – статуї Зевса Олімпійського, спорудженої на честь верховного бога еллінів. На підставі зображення та коментаря до ілюстрації поділіться припущеннями, чому скульптура мала такі грандіозні розміри та чим був зумовлений вибір найдорожчих матеріалів для її виготовлення. Яке враження справляла статуя на відвідувачів храму? Як ви думаєте, що відчувала людина, споглядаючи такий величний образ бога?

Статуя Зевса роботи Фідія, зображена на реконструкції, була встановлена в центрі храму Зевса в Олімпії на півострові Пелопоннес. Цей мистецький шедевр було виконано з коштовних матеріалів: слонової кістки, золота, дорогоцінного каміння. Скульптура не збереглася, немає і точної копії, хоча відомі її зображення на монетах сусідніх держав. До нашого часу дійшли свідчення очевидців про цю грандіозну скульптуру, висота якої становила 12 м. Географ Страбон на початку I ст. до н. е. зазначав, що статуя справляла «враження, ніби коли Зевс встане і випростається, то проб'є дах храму». Географ і мандрівник II ст. Павсаній залишив детальний опис пам'ятки: фігура Зевса була увінчана скульптурним вінком з оливкового листя, загорнута в позолочені шати, виготовлені зі скла і прикрашені різьбленими тваринами й ліліями. У правій руці Зевса – статуя богині перемоги Ніки, у лівій – коштовний скіпетр, увінчаний орлом. Трон прикрашений золотом, дорогоцінним камінням, чорним деревом і слоновою кісткою. Золоті сандалі Зевса спиралися на підставку для ніг, оздоблену рельєфом із зображенням битви амазонок.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У грецькому міфі про створення світу йдеться про період, коли існувала безодня Хаос. У ній народився Ерос (сила кохання), що постав зі світового яйця. Він призвів рух у Всесвіті. Богиня землі Гея народила Урана (небо) та Понта (море). Згодом вона народила однооких велетнів – циклопів і дванадцятьох титанів. Головним серед них був Кронос. Згодом його син – Зевс – скинув титанів і став верховним богом, царем і батьком богів та людей. Бог неба, покровитель грому й блискавки Зевс, сидячи на високому троні, поділяв владу над світом з братами та сестрами. Його брат Посейдон став володарем моря, покровителем мореплавства. Він здіймав або гамував на морі бурю, викликав землетруси. Своім тризубцем Посейдон підіймав кораблі, що сіли на мілину, а тим, хто зазнав кораблетрощі, посилав швидкі течії, які несли їх до безпечних берегів.

Інший Зевсів брат, Аїд, став володарем у підземному світі. За віруваннями давніх греків, ворота в царство Аїда охороняв триголовий пес Цербер. Коли душа людини проходила крізь браму царства мертвих, вона потрапляла на суд Аїда, де зважували її вчинки за час земного життя. Душі праведників потрапляли в країну вічного щастя та вічної весни. Грішників доправляли в Тартар, оточений вогненною рікою. Тут на кожного з них чекала доля відповідно до його провини.

З грецьких міфів дізнаємося, що Аїд з дозволу Зевса викрав дочку Деметри й Зевса – Персефону, зробивши її своєю дружиною. Розгнівана Деметра наслала на землю неврожай, тому Зевс, аби врятувати життя на Землі, наказав Аїдові відпускати Персефону до матері на три чверті року. Саме на цей час природа щороку оживає. На землі розцвітають та плодоносять дерева, трави. Коли Персефона повертається до Аїда, життя завмирає. Так давні греки пояснювали зміни пір року.

Як давні елліни уявляли створення світу? Які боги поділили між собою владу над природою та людьми? У чому виявлялася їхня влада? Як греки пояснювали зміни пір року?

Роздивіться ілюстрації на с. 24 та виконайте завдання. 1. Визначте, яких богів зображено. 2. Чи були серед єгипетських богів такі, які уособлювали ті самі стихії або опікувалися тими самими сферами життя, що й грецькі? Із чим це було пов'язано? 3. Чому греки поклонялися саме таким богам?

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Елліни вірили, що їхні найголовніші боги на чолі з громовержцем Зевсом живуть на горі Олімп. Боги в уяві греків мали людську подобу, людські бажання, думки, почуття, людські вади. Давньогрецькі боги сварилися, закохувалися, заздрили одне одному й навіть зазнавали поразок від людей.

Важлива роль серед богів-олімпійців належала сестрам Зевса та Посейдона: богиням Гестії, Деметрі та Гері. Гестію вшановували як покровительку домашнього вогнища; Деметра, богиня землеробства, уособлювала родючість та хліборобство; Гера – покровителька заміжніх жінок і дітей, родинного життя, подружньої вірності.

Вшановували греки й дітей Зевса. Так, Арес був богом війни, Гефест – вогню та ковальства; Артеміда – богиня полювання й покровителька тварин. Її зображували в довгому жіночому вбранні або в короткому, зручному для швидкого бігання одязі. За плечима в неї був сагайдак, а в руках – лук зі стрілами. Поряд з Артемідою зображували лань – її священну тварину.

Особливо шанували греки Афіну – богиню мудрості, покровительку наук та мистецтва, жіночої праці (ткацтва). Міфи розповідають про народження Афіни з голови Зевса в повному військовому спорядженні. Тому зображували її в обладунках, зі списом, щитом і в шоломі. За легендою, саме Афіна подарувала афінянам оливкове дерево.

Аполлону, богові сонячного світла, покровителю мистецтв, богу цілительства, були підвладні дев'ять муз, які уособлювали різні види мистецтва, – серед них Кліо, покровителька історії. Грецькі митці зображували Аполлона в образі вродливого стрункого юнака з лірою в руках.

Шанували греки також Гермеса – вісника богів, опікуна пастухів, торговців, шахраїв і злодіїв. Щоб устигати виконувати всі доручення, Гермес

змушений був зробити собі на ногах маленькі крильця. Зображували його юнаком у пласкому капелюсі, у руці він тримає чарівний жезл.

Одним з найпопулярніших богів був Діоніс – бог виноградарства та виноробства. Саме він навчив людей вирощувати виноградну лозу й робити вино. Зображували цього бога молодим, гарним, у вінку з плюща або виноградного листя, з гроном винограду.

Богиня кохання та краси Афродіта, за легендою, народилася з морської піни, і всюди, де ступала її нога, виростали квіти.

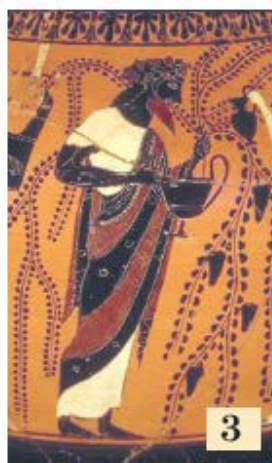
Греки вважали, що деякі боги втручалися в людські справи, допомагаючи чи шкодячи людині. Це, наприклад, богиня правосуддя Феміда, богині помсти ерінії, бог сну Гіпнос, бог шлюбу Гіменей.

Поміркуйте, про що свідчить той факт, що греки зображували своїх богів як людей. Поясніть, як пов'язана поява богів зі способом життя та заняттями давніх греків. Хто з богів уособлював явища природи?

Досліджуємо

Роздивіться зображення з грецького посуду. Яких богів зображено на фрагментах давньогрецького посуду? На підставі чого ви зробили цей висновок? Покровителями яких занять або явищ природи вони були? Які людські якості уособлювали? Як ці якості уособлено в деталях зображення?

Обговорюємо

Прочитайте замітку. Кого в Греції називали героями? Чому героїв греки поважали не менше за олімпійських богів? Кого в наш час називають героями? Поясніть походження та значення висловів: «геркулесова сила», «прометеїв вогонь», «очистити авгієві стайні». Хто з персонажів давньогрецьких міфів – боги чи герої – більше подібні до героїв казок? Доберіть «двійників» популярних давньогрецьких героїв серед героїв українських народних казок.

Не менше шанували греки героїв – напівбогів, народжених від богів і смертних жінок або від богинь і смертних чоловіків. Герої допомагали людям, навчали їх нового й корисного, а також приборкували або знищували страшних чудовиськ. Найулюбленішим з грецьких героїв-напівбогів був Геракл. Він убив велетенського лева, знищив гідру – потвору з тілом змії та дев'ятьма головами дракона, уполював дикого кабана, який мав дивовижну силу й наводив жах на людей. Геракла шанували й за те, що він навів лад у стайнях царя Авгія (які ніхто не чистив 30 років). Герой вичистив стайні від гною за один день, спрямувавши туди води двох річок. Загалом Геракл уславився 12 подвигами, за які Зевс зробив героя безсмертним, узявши його на Олімп.

У міфах про Геракла розповідається, що під час своїх мандрів герой зустрів титана Прометея, прикутого за наказом Зевса до скелі за те, що той викрав вогонь з Олімпу та приніс його людям. Тіло титана не переставав клювати орел. Геракл стрілою вбив орла, розірвав ланцюги й визволив Прометея.

Так само шанованим героєм був Персей. Йому випало знищити страшну Медузу Горгону. Гермес подарував юному героєві всепереможного меча, який легко розрубав навіть залізо, Афіна вручила Персеєві блискучого, мов дзеркало, щита. Герой знав, що той, хто погляне на Медузу, негайно перетвориться на камінь, тому дивився на віддзеркалення у щиті. Відтязавши голову Медузі Горгоні, Персей запхав її в чарівну торбу й знявся на летючих сандаліях у повітря, тікаючи від інших Горгон. Дорогою додому Персей урятував від морського чудовиська красуню Андромеду й одружився з нею.

§ 31. Олімпійські ігри. Наука в Давній Греції

Поняття уроку

античність,
Олімпійські ігри, Геродот

- Що таке Олімпійські ігри? Як вони відбувалися?
- З іменами яких давньогрецьких учених пов'язують зародження і розвиток філософії та наук?
- У чому непроминальне значення досягнень грецької філософії та науки?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрації. Усі зображені на давньогрецькому посуді спортивні змагання передбачено програмою Олімпійських ігор. Визначте їх. Утіленням яких настанов щодо виховання та особливостей суспільного життя в Давній Греції є Олімпійські ігри? Чому подібні спортивні змагання не виникли в державах Стародавнього Сходу? Чи має слушність думка, що сучасний олімпійський рух ґрунтується на цінностях давньогрецької цивілізації? Наведіть приклади таких цінностей.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Релігійні уявлення еллінів закріплювалися у звичаях та традиціях, які визначали буденне життя. Особливе місце в житті грецьких полісів посідали свята. Їх присвячували богам – покровителю поліса. Під час свят відбувалися спортивні змагання; художники, поети, скульптори представляли свої нові роботи. Так, наприклад, у жителів Афін найважливішим святом були Панафінеї.

Деякі з таких свят стали загальногрецькими. Чи не найурочистішими з-поміж них були *Олімпійські ігри* на честь Зевса Олімпійського. Від 776 р. до н. е. вони відбувалися в Олімпії кожних чотири роки. На час проведення ігор припинялися війни та збройні сутички, а в Олімпію з усіх куточків Еллади сходилися учасники змагань та глядачі.

Програма ігор передбачала парад учасників, спортивні змагання в п'ятиборстві (біг, стрибки в довжину, метання списа й диска та боротьба), кулачні бої, перегони колісниць (пізніше додався *панкратіон* – боротьба без правил і змагання на кулаках) та жертвоприношення Зевсу.

Переможці ігор називались *олімпіоніками*, в останній день свята вони одержували вінки з гілок оливкового дерева. Імена переможців та назви їхніх міст урочисто оголошували, влаштовуючи на їхню честь бенкет. Олімпіонік повертався до рідного поліса в пурпуровому плащі й на колісниці. Його зустрічало все місто. На честь олімпіоніка співали гімни та влаштовували гуляння.

Загальнонародне значення мали свята на честь бога Діоніса, що відбувалися в Афінах щорічно в березні-квітні впродовж 6 днів. Відбувалися свята й на честь богині родючості Деметри, які проходили восени, збігаючись зі святом урожаю. Важливе місце посідали також Піфійські свята в Дельфах на честь Аполлона, Істмійські свята на честь Посейдона. Крім культових, існували загальнодержавні свята, присвячені історичним подіям на честь перемог під Платеями та Марафоном.

Що святкували давні греки? Як свята еллінів пов'язані з їхніми релігійними уявленнями? Хто такі олімпіоніки? Яку роль відігравали Олімпійські ігри в житті греків?

Виконайте завдання до тексту.

Виняткове значення для європейської цивілізації мало виникнення нового, відмінного від міфології, напряму пізнання світу та людини – філософії. Філософія зародилася наприкінці VII ст. до н. е. в Іонії. Спочатку філософська думка Греції не була відокремлена від природничих та математичних знань. Потім стали формуватися окремі напрями наукового знання – астрономія, математика, медицина та географія. Проте кожна із цих нових галузей залишалася філософською, оскільки намагалася пояснити, як влаштовано світ – природу, людину, людське суспільство.

СЛОВНИК

Слово **філософія** – грецького походження. Воно перекладається як «любов до мудрості». Філософія досліджує найзагальніші закони розвитку природи, суспільства, людини.

Неабиякої слави зажили філософи **Геракліт** та **Демокріт**. Геракліт уважав, що світ не створили ні боги, ні хтось із людей. У природі, у житті, вважав філософ, триває вічний рух, усе тече й змінюється. «Двічі не увійдеш у ту саму ріку», – запевняв Геракліт. Демокріт висловив припущення, що все в природі складається з маленьких часточок – атомів.

Науки так швидко розвивалися, що деякі філософи почали твердити, ніби всі наукові істини мінливі та непевні. Чимало послідовників мав **Сократ**. Він уважав, що істинне (точне, достовірне) знання попри обмежені можливості людини існує. «Я знаю, що я нічого не знаю», – казав мудрець, наголошуючи, що людина не народжується з готовими знаннями й за життя не може пізнати всього. «Істина народжується в суперечці» – ще одне переконання Сократа, яке вказало шлях розвитку наукового пізнання.

Учення Сократа розвивав його учень **Платон**. Саме Сократа він зробив головним героєм своїх діалогів – творів у формі бесід. Платон був переконаний, що світ створено за ідеальним задумом божественного розуму і його не можна пізнати до кінця. Неподалік від Афін Платон заснував першу філософську школу, у якій навчалися всі охочі. Цей заклад отримав назву *Академія* від назви священного гаю, посадженого на честь героя Академа, де його було розташовано. Академія, яку заснував Платон, проіснувала майже тисячу років.

Надзвичайною широтою знань вирізнявся **Арістотель**. Важко знайти таку галузь науки, яку б не досліджував цей мислитель. Учений залишив по собі твори з філософії, математики, ботаніки, медицини, правознавства тощо. Основою світу, на думку Арістотеля, є матерія (тобто атоми). Арістотель також створив неподалік Афін філософську школу – *Лікей*. Так її називали, тому що розташовано її було біля храму Аполлона Лікейського. Там Арістотель читав свої лекції учням, прогулюючись. Хто встигав за ним, той встигав і в навчанні, хто ж відставав – мав прогалини в знаннях, тобто «відставав у навчанні».

Із часом від філософії відокремилася нова наука – математика. Найсильнішою була математична школа, яку створив **Піфагор**. На острові Кіос при храмі бога цілительства та покровителя лікарів Асклепія виникла відома медична школа, засновником якої був лікар **Гіппократ**. Гіппократа

вважають засновником наукової медицини. До сьогодні лікарі багатьох країн світу дають клятву Гіппократа –обітницю бути гідним лікарем.

У V ст. до н. е. з'явилися перші історичні твори. Найвидатнішими істориками того часу були **Геродот**, якого називають «батьком історії», та **Фукидід**.

Багато наукових відкриттів належить ученим доби еллінізму. Слави найбільшого наукового центру елліністичного світу зажила Александрія. Тут було створено наукову установу, яка дістала назву *мусейон* (музей), що в перекладі означає «житло муз». При александрійському мусейоні постала й перша в історії людства бібліотека, якою могли користуватися і городяни, і мандрівники. Усередині бібліотеки стояли столи для читання й письма, а біля них – крісла й ложа (греки любили читати лежачи за столом на м'яких ложах). Писали в той час або на папірусі, або на спеціально обробленій шкірі – пергаменті (від назви міста Пергам, де вперше стали виготовляти цей матеріал для письма). Дослідники твердять, що александрійська бібліотека налічувала понад 500 тис. рукописних книг.

Добу еллінізму вважають добою розквіту науки. Відомими вченими були **Евклід** з Александрії, автор математичної енциклопедії, та **Архімед** із Сиракуз – засновник кількох розділів фізики.

За доби еллінізму з'являються нові філософські школи. Засновником однієї з них був філософ **Зенон** з острова Кіпр. Він проповідував життєву активність, закликав дбати про суспільне благо. Свою школу мав також **Діоген**, яким захоплювався Александр Македонський. Філософи тієї доби зосереджували увагу на окремій людині та її проблемах. Так, філософ **Епікур** своє завдання вбачав у звільненні людини від страху перед смертю й долею. Він заперечував втручання богів у життя природи та людини.

Випишіть з тексту імена найвідоміших давньогрецьких філософів та вчених. Доберіть до кожного стислу характеристику.

Роздивіться

ілюстрацію-реконструкцію. Як ви уявляєте змагання на Олімпійських іграх у Давній Греції? Розіграйте бесіду, під час якої давні греки діляться враженнями про побачене.

Обговорюємо

Роздивіться фреску «Афінська школа» (1511 р.) із залу папського палацу у Ватикані. Так у художніх образах італійський митець Рафаель Санті (1483–1520 рр.) утілює уявлення про філософію. У центрі багатофігурного зображення – постаті Арістотеля та Платона в оточенні учнів: обидва філософи, про щось жваво дискутуючи, повільно наближаються до глядача, велично ступаючи по мозаїчній підлозі. Тут-таки, ліворуч угорі, ми бачимо Сократа; а поруч – група з Піфагором. На передньому плані самотня фігура Геракліта.

Спираючись на текст, спробуйте пояснити розташування видатних давньогрецьких філософів на фресці. Чому саме філософія поклала початок розвитку окремих наук? Чим філософський світогляд відрізняється від міфологічного?

Досліджуємо

Прочитайте перекази про Сократа. Поміркуйте, якими буденними справами переймалися греки, які філософські та етичні проблеми їх турбували. Чи пов'язане виникнення філософії з особливостями грецького суспільства, що їх дослідники узагальнюють поняттям «суспільство дозвілля»? Які прикмети суспільного життя давніх греків сприяли зародженню науки?

Текст 1

До Сократа прибіг якийсь чоловік і схвильовано почав:

– Послухай, Сократе, я мушу тобі сказати, що твій приятель...

– Стривай, – урвав його філософ. – Спершу дізнаємося, чи те, що ти мені скажеш, просіюється крізь три сита.

– Три сита? – здивувався чоловік.

– Так, любий приятелю, крізь три сита! Перше сито – це правда. Ти переконаний, що все в твоїй розповіді правда?

– Я чув про це від... – ніяковіючи почав той.

– Так, так. Спробуймо друге сито. Це сито добра. Те, що ти мені хочеш сказати, напевно, добре?

– Мабуть, навпаки...

– Тоді випробуймо третє сито. Скажи, чи мені конче потрібно знати те, що тебе так схвилювало?

– Та ні...

– Тоді, – усміхнувся мудрець, – коли те, що ти хотів мені сказати, ні правдиве, ні добре, ані необхідне, то поховай його в собі й не переобтяжуй ні себе, ні інших...

Текст 2

Один марнотрат, скаржачись, що йому завжди бракує грошей, запитав Сократа, де йому позичити чималу суму.

– Позич у себе, обмеживши свої витрати, – порадив філософ.

Із чим або з ким пов'язано виникнення термінів, які є вживаними й нині: *філософія, академія, ліцей, Олімпійські ігри, музей*? Доповніть перелік назвами наук, що зародилися в Давній Греції.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Скориставшись додатковими джерелами, підготуйте презентацію про виникнення однієї з наук та давньогрецьких учених, яким завдячуємо її розвитком.

§ 32. Мистецтво архітектури та скульптури в Давній Греції

Поняття уроку

античність, еллінізм

- У чому своєрідність архітектури та скульптури давніх греків?
- Які найвидатніші твори давньогрецької скульптури?
- Як розвинулися традиції давньогрецького мистецтва в добу еллінізму?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте текстівку до неї. Яку архітектурну споруду зображено? Чи будували культові споруди у державах Стародавнього Сходу? Чим подібний до них давньогрецький храм, а чим відрізняється? Чи доводилося вам бачити сучасні споруди, схожі на зображену? Про що це свідчить?

Одним з найвідоміших храмів Давньої Греції був храм Артеміді в Ефесі на узбережжі Малої Азії (нині Туреччина), збудований у VI–V ст. до н. е. Його вважали одним із *Семи чудес світу*. Завширшки храм Артеміді простягався на 51 м, а завдовжки – на 105 м. Висота храму з колонами – 18 м. Храм прикрашали 127 колон. У 356 р. до н. е. храм спалив мешканець Ефеса Герострат, який хотів увічнити своє ім'я в історії за будь-яку ціну. Тож вислів *геростратова слава* означає – ганебна слава.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Найяскравішим свідченням розквіту архітектури Давньої Греції були храми. Досягнення давньогрецьких митців – новий тип храмової споруди, яка

стала центром найважливіших подій суспільного життя. Храми розташовували в центрі акрополя чи міської площі. Грецькі храми мали прямокутну форму й були з усіх боків оточені колонами. Колони будували в кількох стилях. Найдавнішими були *доричні* колони, які уособлювали мужній та войовничий характер дорійців, – вони були важкими та масивними. Верхня частина колони мала вигляд круглої подушки й накладеної на неї важкої плити. Колони іншого стилю – *іонічного* – ошатні й стрункі. Їм притаманна легкість, витонченість, примхливість ліній. Верхня частина колони прикрашена двома великими завитками. Пізніше з'являються колони *коринфського* стилю: іще вишуканіші, з верхньою частиною, схожою на кошик з квітами. Греки прикрашали колонами не тільки храми, а й театри, гімнасії, палестри. Іноді в невеликих храмах колони замінювали скульптурами жіночих фігур (дівчат у довгих прикрашених сукнях). Такі колони називають *каріатидами*.

Найвідомішою архітектурною пам'яткою Давньої Греції став комплекс будівель на афінському Акрополі. Після перемоги над персами тут почалося велике будівництво. Його ініціатором став Перікл. Він залучив до будівництва свого друга Фідія, і за короткий час було споруджено цілий комплекс будівель, який став символом розквіту та могутності Афін.

Мармурові сходи вели до парадних воріт Акрополя, які називалися *Пропілеями*. Ліворуч розташовувалася картинна галерея – *пінакотека*. Праворуч від Пропілей стояв храм Ніки – богині перемоги, скульптуру якої афіняни позбавили крил задля того, щоб перемога ніколи не залишала місто.

Центральною спорудою Акрополя був храм Парфенон. Його будували як пам'ятник перемоги греків над персами і як символ могутності Афінської держави. Він розташований на верхній терасі Акрополя, на висоті 150 м над рівнем моря. Його було видно навіть з кораблів, які підходили до Афін. Храм будували архітектори Іктін та Каллікрат. Прямокутний храм оточували 46 колон. Оздоблювали його 92 зображення різних сцен з міфів і рельєф, присвячені іграм на честь Афін (так звані великі Панафінейські ігри). У храмі встановили грандіозну статую богині Афін, яку виготовив Фідій із золота та слонової кістки.

Ще один храм Акрополя – Ерехтейон, за легендою, збудовано на місці суперечки Афін та Посейдона за владу над Афінами. Південний бік храму прикрашають шість мармурових фігур дівчат-каріатид.

Які споруди зводили давні греки? Як традиції будівництва еллінів пов'язані з особливостями їхнього суспільного життя? Чому греки не споруджували пірамід? Про які видатні архітектурні пам'ятки довідалися? Звідки відомо про ті з них, які не збереглися до нашого часу?

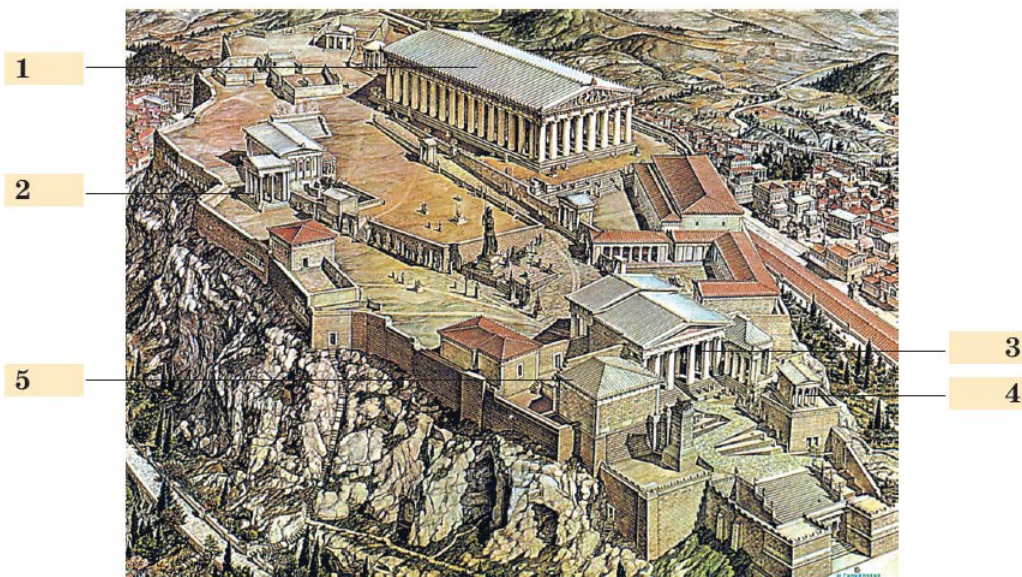

Роздивіться ілюстрації. До якого стилю належать зображені колони? Відповідь обґрунтуйте відповідним фрагментом з тексту.

Досліджуємо

Спираючись на текст параграфу, укажіть споруди Акрополя відповідно до цифр.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Найдавніші скульптурні зображення, що їх виготовили давньогрецькі майстри, не надто вражають: їх вирізняє нерухома поза, притиснуті до тіла руки, спрямований уперед погляд. Проте від V ст. до н. е. грецька скульптура наближується до реальності: постаті стають динамічними й анатомічно

правильними. Людську красу й досконалість – ось що прагнули відтворити грецькі скульптори.

Митці створювали статуї богів та героїв, прикрашали храми рельєфами. Окрім того, у скульптурних зображеннях увічнювали державних діячів або переможців на Олімпійських іграх. Статуї виливали з бронзи або вирізьблювали з мармуру. Найвідомішими скульпторами V ст. до н. е. були Фідій, Мирон та Поліклет. Фідій, як ви вже знаєте, був творцем статуї Зевса Олімпійського, встановленої в храмі Зевса в Олімпії, – одного із чудес стародавнього світу. Йому належать і статуї Афіни, про які йшлося вище.

Статуї Мирона та Поліклета сповнені життя та руху. Їхні твори – зразки перших об'ємних скульптур у грецькому мистецтві, які можна розглядати з різних боків, обходячи навколо. Найвідоміша статуя Мирона – «Дискобол»: атлета зображено в момент розмаху перед киданням. «Дорифор» («Списник») – статуя роботи Поліклета. Списника зображено так, що він спирається тільки на одну ногу, інша залишена вільною.

Від IV ст. до н. е. митці прагнули передати в скульптурі внутрішній світ людини. Найвідомішим скульптором тієї доби був Пракситель. Його талант виявився в тому, що він значно врізноманітнив пози статуй, зробив їх більш легкими й граціозними. Так, у найвідомішій мармуровій статуї Гермеса митець зобразив юнака, який у задумі спирається на стовбур дерева та позирає на немовля Діоніса, якого тримає на руках. Інша його статуя – Афродіта Кнідська – є зображенням богині, яка, збираючись зайти у воду, скидає одяг на вазу, що стоїть поруч. Уже за тих часів твір вважали найдосконалішою скульптурою.

Чому про грецьку скульптуру V–IV ст. до н. е. сучасники говорили: «Вона жива, вона дихає, ось-ось щось скаже»? Чи можна твердити, що і найдавнішим творам давньогрецьких скульпторів була властива ця риса? Про що це свідчить? Чи могла бути створена така скульптура, як «Дискобол», у країнах Давнього Сходу? Чому?

На підставі тексту параграфу встановіть імена скульпторів – авторів зображених нижче статуй.

Обговорюємо

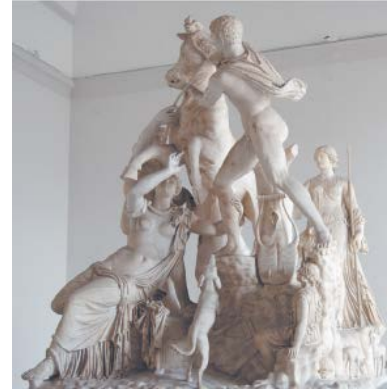
Прочитайте замітку та роздивіться ілюстрації. Як розвинулися традиції давньогрецької архітектури в елліністичних державах? Порівняйте витвори мистецтва доби еллінізму зі скульптурою Давньої Греції часів розквіту. Що спільного в цих творах? Які помітили відмінності?

Колос Родоський. Маяк на Родосі зведено 285 р. до н. е. (сучасна реконструкція)

Хлопчик з гусаком. Скульптор Боеф. Кінець III – початок II ст. до н. е.

Скульптурна група «Фарнезький бик». Кінець II ст. до н. е.

Пергамський вівтар. Модель-реконструкція з фрагментами вцілілих деталей з Пергамського музею в Берліні

1

2

3

4

1. Скульптурна група «Лаокоон та його сини». I ст. до н. е.
2. Афродіта (Венера) Милоська. 120 р. до н. е.
3. Ніка Самофракійська. II ст. до н. е.
4. Аполлон Бельведерський. Скульптор Леохар. Середина IV ст. до н. е.

Добу еллінізму вважають часом розквіту мистецтва архітектури та скульптури. Небачених масштабів досягло містобудування. В архітектурі найбільше уваги приділяли будівництву театрів, гімнасій, палаців правителів. Найяскравіша риса архітектури еллінізму – прагнення до грандіозності. Так, на акрополі столиці Пергамського царства в 180 р. до н. е. спорудили вівтар Зевса та Афіни, який мав, за задумом архітекторів, затьмарити велич Афінського Парфенона. Вівтар – величезний мармуровий поміст для жертвоприношень верховному богові греків – було прикрашено величним рельєфом. Сюжет рельєфу – битва богів з гігантами – символізував перемогу пергамських царів над ворогами. Могутні боги стрімкими, рвучкими рухами атакують і валять додолу гігантів. Пам'яткою культури еллінізму є одне із Семи чудес світу – Колос Родоський – 37-метрова бронзова статуя бога Геліоса на Родосі.

За доби еллінізму з'являються скульптурні портрети, які передавали індивідуальні риси, статуї старих і дітей. Прикладом таких творів є портрет Александра Македонського роботи Лісіппа, статуя хлопчика з гусаком скульптора Боефа. Скульптори доби еллінізму навчилися втілювати переживання людей. Про це свідчить скульптурна група «Лаокоон та його сини» роботи родоських скульпторів. Лаокоон у грецькій міфології – жрець Аполлона в Трої. Під час Троянської війни цей звитяжець застерігав троянців не заносити в місто дерев'яного коня. Переймаючись, що троянці прислухаються до Лаокоона, богиня Афіна наказала двом зміям задушити його разом із синами. Багатофігурність, складність композиції, динаміка характеризують й інші елліністичні твори. Зокрема, до нашого часу також збереглася скульптурна група «Фарнезький бик». Чудовими зразками елліністичного мистецтва є статуї Афродіти (Венери) Милосської та Ніки Самофракійської. Довгий час статуя Аполлона Бельведерського вважалася вершиною античного мистецтва.

Яка з пам'яток давньогрецького мистецтва в матеріалах уроку сподобалася вам найбільше? Чим особливо вразила?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Складіть «пам'ятку» для відвідувача віртуальної екскурсії в афінський Акрополь: що обов'язково варто побачити, яке значення мають ті або ті споруди та скульптури.

§ 33. Література та театр у Давній Греції. Історичне значення давньогрецької культури

Поняття уроку

античність, Гомер, «Іліада», «Одіссея»

- Які особливості визначали розвиток давньогрецької літератури?
- Як постав давньогрецький театр?
- У чому історичне значення давньогрецької культури?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрації та прочитайте коментарі до них. Чи має слушність твердження, що мистецький світогляд давніх греків постав з міфологічного? Наведіть приклади з попередніх уроків, які підтверджують цю думку.

1. Одиссею трапився на шляху острів сирен – казкових істот, які своїм співом приваблювали мореплавців, після чого ті гинули. На фрагменті давньогрецької вази зображено, як корабель з прив'язаним до шогли Одиссеєм пропливав повз острів сирен.
2. Ахілл на давньогрецькій вазі. 3. Одиссей осліплює циклопа Поліфема

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Як і в інших народів, словесна творчість у давніх греків постала з фольклору. Міфи та легенди еллінів спершу жили в усній формі. Їх переказували, точніше, переспівували, поклавши на музику, мандрівні співці, яких у Греції називали *рапсодами*. Від тих часів збереглася пам'ять про сліпого співця Гомера. Він жив у VIII ст. до н. е. Гомерові належить слава першого поета Греції. Він створив дві епічні поеми – «Іліаду» та «Одіссею», у яких переповів давні міфи. Поеми є не лише високохудожніми літературними творами, а й надзвичайно цінними історичними джерелами. Адже автор, розповідаючи про події чотирьохсотлітньої давнини, водночас відтворював сучасну йому дійсність. Саме тому в «Іліаді» й «Одіссей» визначають два

історичні плани: уславлену «ахейську давнину» та добу післямікенського занепаду.

В основу «Іліади» покладено Троянський цикл міфів. Назва цієї поеми походить від грецької назви міста Трої – *Іліон*. «Іліада» розповідає тільки про п'ятдесят один день з 10-річної облоги Трої військом ахейців. Головним героєм поеми є фессалієць *Ахілл* – син богині Фетіди та царя Фтії, що у Фессалії, Пелея.

В «Одіссеї» події розгортаються після Троянської війни. Трою вже зруйновано, грецьке військо повернулося додому. Лише Одиссей ніяк не може потрапити на батьківщину. Причина, яка перешкоджає героєві дістатися дому, проста – він образив Посейдона, бога морів, і той постійно збиває його зі шляху. У деякі пригоди Одиссей потрапляє через свою допитливість, але, врешті-решт, він досягає мети й повертається на рідний острів Ітаку.

Та давньогрецька література відома не лише епічними поемами, які дійшли до нашого часу. Річ у тім, що їй належить слава найдавнішої національної літератури в Європі, що визначила розвиток мистецтва слова. Саме в Давній Греції зародилися й розвинулися всі літературні роди: антична літературна спадщина – це й епос, і лірика, і драма, які представлені розмаїттям творів різних жанрів. Елладу вважають батьківщиною таких літературних жанрів, як байка (легендарний байкар Езоп), трагедія («батьком» драматичних творів цього жанру називають Есхіла, а його послідовниками Софокла та Евріпіда), лірична поезія (творчість Архілоха, Алкея, Сапфо). До здобутків давньогрецької літератури належать твори з філософії, риторики, історичні праці.

Узагальніть одним-двома реченнями, про що йдеться в поемах Гомера. Поміркуйте, чому в «Іліаді» не йдеться про причини Троянської війни, немає в ній і докладної розповіді про 10-річну облогу Трої військом ахейців, а описано останні п'ятдесят один день війни.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Яскрава сторінка життя грецьких міст – театр. Цей вид мистецтва виник з пишних свят – діонісій, які греки влаштовували на честь Діоніса – бога виноградарства та виноробства. Під час діонісій виступали хори одягнених у козячі шкури співців, які виконували урочисті пісні – *дифірамби*. Ці обряди започаткували театральні вистави – *трагедії* (у перекладі з грецької – «пісня

цапів»). Діонісії закінчувалися святковими обрядами з піснями, танцями та бенкетами, які називали «комос». Від цього слова походить назва інших вистав – *комедій*.

Спочатку не було спеціальних приміщень для вистав, і глядачі розміщалися на схилах пагорбів. Згодом дійства почали відбуватися в спеціально збудованих спорудах – театрах. Місця для глядачів розташовувалися півколами, розділеними проходами. Їх називали *театрон*, від грецької – «дивлюся». Грецькі театри вмщали кілька десятків тисяч глядачів. Театр як споруда складався ще із кількох частин: майданчик – *орхестра*, де відбувалася вистава, *скене* – намет для переодягання акторів, на місці якого згодом стали споруджувати постійну будівлю, а на ній – вішали декорації. Артисти почали вбиратися в гарні костюми, на обличчя одягали *маски* – веселу чи сумну, залежно від ролі. Актори носили взуття на високих підборах – *котурни*, щоб їх можна було побачити здалеку. Акторами були лише чоловіки, які виконували й жіночі ролі.

Значення театру особливо зросло в період розквіту полісної демократії. Творчість славетних давньогрецьких драматургів слугує джерелом для дослідження суспільного й духовного життя еллінів, а їхні п'єси й досі правлять за взірць для розвитку театрального мистецтва. До образів давньогрецьких трагедій зверталася, зокрема, Леся Українка.

Поміркуйте, чому в Давній Греції театр називали «школою для дорослих», а авторів трагедій – «вождями мудрості».

Обговорюємо

Прочитайте замітку та поміркуйте, у чому значення давньогрецької культури (свої роздуми обґрунтуйте прикладами з творчості Лесі Українки). Чи зацікавив вас твір поетеси, про який довідалися? Випишіть із замітки власні назви, поняття та терміни, пов'язані з давньогрецькою культурою, сформулюйте запитання до них та обговоріть їх у загальному колі.

З античною міфологією і літературою Леся Українка була знайома з дитинства. Ще тринадцятилітньою вона присвятила один із своїх перших віршів грецькій поетесі Сапфо. Українській поетесі належить також переклад трьох пісень із «Одіссеї». Неодноразово згадувала Леся Українка Прометея,

окрему драму присвятила віщунці Кассандрі. Є в доробку поетеси й невеликий віршований твір, у якому відтворено епізод античного міфу про Іфігенію, дія якого відбувалася на території Південного Криму.

На початку 1898 р., перебуваючи на лікуванні в Ялті, поетеса мешкала на віллі «Іфігенія», яка належала лікарю М. С. Дерижанову. Двоповерховий будинок було споруджено «в античному дусі». У нішах стін та на веранді стояли копії давньогрецьких статуй – дискобола й Афродіти, простінки між вікнами прикрашали псевдоколони в дорійському ордері.

У своїх листах з вілли Леся Українка так чи інакше торкалася того, що було пов'язане з її назвою і скульптурними прикрасами. Під цим впливом в уяві поетеси ожив давньогрецький міф про Іфігенію: вождь грецького війська Агамемнон перед походом на Трою приніс свою дочку Іфігенію в жертву богині Артеміді, котра замінила її на жертвному вогнищі ланню, а саму дівчину перенесла в далеку Тавриду. Довгий час Іфігенія була жрицею у святилищі своєї рятівниці, на жертву якій убивали чужоземців, що прибували до країни таврів. Згодом її брат Орест відвіз Іфігенію в Аттику разом з викраденою дерев'яною статуєю Артеміді.

Досліджуємо

Прочитайте початок трагедії Есхіла «Прометей закутий» (переклад українською Бориса Тена). На які особливості, властиві й сьогодні драматичним творам, звернули увагу? Що покладено в основу цитованого твору «батька трагедії»? Які дійові особи вказують на те, що жанр трагедії постав з фольклорних традицій? За що Есхіл оспівує Прометея? Як цей образ пов'язаний з цінностями суспільного життя в Давній Греції?

Дійові особи:

Влада й Сила – слуги Зевсові
Гефест – бог-коваль
Прометей – титан
Океан – титан

Хор Океанід – дочок Океанових
Іо – діва-телиця, дочка Інахова
Гермес – вісник Зевсів.

Пролог

Скеляста гірська пустеля. Три божества – Гефест з молотом і ланцюгом в руках, Влада і Сила – підводять в'язня Прометея до скелі.

§ 34. Кіммерія та Скіфія. Сармати

Поняття уроку

античні міста-держави
Північного Причорномор'я,
кіммерійці, скіфи, сармати

- Звідки прийшли, де оселилися, як довго панували на тих територіях кіммерійці, скіфи, сармати?
- Яким був спосіб життя та як склалася історична доля цих народів?
- У чому цінність скіфських пам'яток як мистецьких творів та історичних джерел?

Міркуємо

Роздивіться пектораль – прикрасу скіфського царя. Цей високомистецький твір IV ст. до н. е. було знайдено у скіфському кургані Товста Могила на Дніпропетровщині. Зроблено прикрасу із золота, її вага – 1150 г. Інша пам'ятка – золотий гребінь з кургану Солоха на Запоріжжі. На основі пам'яток зробіть висновок про життя та побут скіфів.

Скіфська пектораль

Скіфський гребінь

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Кіммерійці – іранськомовний народ, який примандрував з Нижнього Поволжя в Причорноморські степи в IX ст. до н. е. й панував тут упродовж двох століть. Це перший народ на наших землях, назва якого нам відома. Найдавніша згадка про кіммерійців міститься в славнозвісній «Одіссеї» Гомера, а найдокладніша – у праці Геродота. Гомер називав кіммерійців «дивними доярами кобилиць і молокоїдами». Багаті на подробиці їхнього життя свідчення ассирійців та вавилонців.

Усі писемні згадки про кіммерійців пов'язані з їхніми воєнними походами. Наприкінці VIII – на початку VII ст. до н. е. кіммерійські загони йдуть війною на держави Закавказзя та Малої Азії, здійснюють походи проти могутньої Ассирії. Незабаром джерела засвідчують перебування кіммерійців на ассирійській службі. Військо кіммерійців складалося з рухливих загонів

вершників. Основною їхньою зброєю був далекобійний лук. У ближньому бою вони застосовували залізні мечі завдовжки понад метр. Саме кіммерійці були першими з мешканців українського Степу, хто навчився виробляти залізо. Ось чому з ними пов'язано початок залізного віку на наших степових теренах.

Кіммерійці були першим кочовим народом на українських землях. Вони не будували постійних жител, а мандрували степом верхи на конях або в кибитках, запряжених волами. Основою їхнього господарства було конярство. Хоч якими непереможними воїнами здавалися кіммерійці, від другої половини VII ст. до н. е. їх підкорили племена скіфів.

Хто такі кіммерійці? Звідки про них відомо дослідникам? Чому кіммерійців називають «воїнами-молокоїдами»? Що відомо про їхній спосіб життя? Про які події історії Західної Азії могли знати кіммерійці?

Попрацюйте з історичною картою. Знайдіть річки Дніпро, Дністер, Чорне та Азовське моря. Використовуючи ці назви, визначте, яку територію заселяли кіммерійці. Проти яких держав вони воювали?

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У Причорноморські степи скіфи примандрували зі степових районів Передкавказзя. Як і кіммерійці, вони були кочовиками, основу господарства яких становило конярство. Так само мали скіфи неабиякий досвід походів у країни Західної Азії. Проте, наразившись на вперту відсіч, мушили змінити напрямок походів. Як і кіммерійці, скіфи були іранськомовними. Тож, підкоривши кіммерійські племена, швидко стали з ними одним народом.

Оскільки скіфи були кочовиками, вони не залишили після себе поселень. Єдиними пам'ятками їхнього життя є могили-кургани. Могили заможних скіфів було облаштовано як підземні житла. У глибоких ямах з дерева споруджено кілька приміщень. Небіжчика клали туди, убраного в найошатніший одяг, у коштовних прикрасах і зі зброєю, поряд ставили посуд з їжею та напоями. Поряд із господарем був і його бойовий кінь у спорядженні, а також раби. Зверху підземне житло перекривали дошками й насипали над ним курган. Що шанованішим був небіжчик, то вищий курган насипали над його могилою. Бідніших скіфів ховали без особливих почестей у звичайних ямах.

«Кожен з них – кінний лучник», – писав про скіфів Геродот. Розкопуючи скіфські поховання, археологи найбільше знаходять залишків зброї. Це й не дивно, адже дві справи скіфи вважали благородними – догляд за худобою та війну. Скіфські воїни мали у своєму спорядженні мечі двох різновидів – короткі (для ударів колінням) та довгі, якими рубали. Скіфи вірили в надприродну силу мечів і використовували їх у магічних ритуалах. Вважають, що скіфи винайшли складний далекобійний лук, стрілу з якого вправний воїн міг послати на відстань понад 500 м.

Свою вояцьку вправність скіфи виявили в багатьох походах. Проте слави непереможних зажили після війни проти персів. «Раніше, ніж коли ми того зажадаємо, битися ми не будемо», – так відповіли скіфи перському царю Дарію I, який, прагнучи їх підкорити, привів у Причорноморські степи величезне військо. Та це військо не здолало скіфів.

Відбита перська навала сприяла піднесенню Скіфії в V–IV ст. до н. е. За часів найбільшої могутності скіфи поширили владу на багато сусідніх народів. Територію Скіфії, за свідченням Геродота, населяли скіфські та нескіфські племена. До скіфських племен давньогрецький історик зараховував власне скіфів (скіфів-кочовиків), царських скіфів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів. Іранськомовними були скіфи-кочовики та царські скіфи. Про скіфську могутність тих часів свідчать царські кургани. Більшість із них виявлено в

Нижньому Подніпров'ї. До найвідоміших належать кургани Чортомлик, Солоха, Гайманова Могила, Товста Могила.

Пануванню скіфів у Причорноморських степах поклали край сармати – іранськомовні племена, державу яких дослідники називають Сарматією. Існувала вона на межі ер, аж поки не занепала в III ст. н. е. під тиском інших народів.

Хто такі скіфи, який спосіб життя вони вели? Чому скіфи, підкоривши кіммерійців, швидко стали з ними одним народом? Що відомо про Велику Скіфію?

На карті на с. 46 знайдіть території, які заселяли царські скіфи та скіфи-кочовики, скіфи-орачі та скіфи-землероби. Визначте місце розташування найвідоміших скіфських курганів.

Досліджуємо

Проаналізуйте документ за запитаннями: 1. Про яку подію йдеться у фрагменті джерела? 2. Чому скіфи не вступали у відкритий бій з персами? Чи мали перси шанс перемогти скіфів у Причорноморських степах? Запропонуйте своє тлумачення «дарунків» Дарію. 3. У чому цінність фрагмента джерела?

Після здобуття Вавилону Дарій вирушив у похід на скіфів... Швидко просуваючись із військом, скоро Дарій прибув до Скіфії, він натрапив там на обидві об'єднані частини скіфського війська і почав їх переслідувати, а вони уникали зустрічі з ним, тримаючись від нього на відстані одного дня шляху.

...Нарешті Дарій опинився у великій скруті. Скіфські царі довідалися про це й послали вісника з дарами до Дарія: птахом, мишею, жабою і п'ятьма стрілами. Перси спитали людину, що принесла ці дари, яке значення вони мають, але той відповів, що він одержав доручення лише передати їх і якнайшвидше повернутися. «Хай самі перси, – сказав він їм, – якщо вони розумні, зрозуміють, що означають ці дари».

Коли перси про це почули, вони почали міркувати. На думку Дарія, це означало, що скіфи піддаються й приносять землю і воду, і такий висновок він робив із того, що миша народжується із землі й годується тими самими плодами, що й людина, жаба перебуває у воді, птах дуже схожий на коня, а стріли означають, що скіфи складають зброю. Таку думку висловив Дарій, але зовсім протилежна до неї була думка Гобрія... Він зробив висновок про те, що дари означали таке: «Якщо, перси, ви не станете птахами і не полетите високо в небо, або мишами і не сховаєтеся в землю, або жабами і не пострибаєте в болота, то ви не повернетесь до себе, вас загублять оці стріли». Так перси витлумачили ці дари.

Обговорюємо

Прочитайте замітку та роздивіться ілюстрації. Яке враження справили на вас зображені пам'ятки? Чому серед них подано й знахідки з грецької колонії – міста Пантикапея? Порівняйте культурні досягнення скіфів та народів Західної Азії. У чому полягає істотна відмінність? Поміркуйте, чи можна твердити, що скіфські пам'ятки свідчать про контакти мешканців Степового Причорномор'я із грецькими колоністами. У чому цей контакт міг виявлятися?

Скіфський воїн
натягує на лук
тятиву. Фрагмент
келиха з кургану
Куль-Оба

Скіфський лучник.
Грецький таріль.
520–500 рр.
до н. е.

Келих з кургану
Куль-Оба (поблизу
Керчі в Криму)

Ювелірні прикраси
з Пантикапея

Золота риба – зразок скіфського
«звіриного стилю»

Чаша з кургану Гайманова Могила на
Запоріжжі. На пам'ятці зображено знатних
скіфів та скіфів, які їм прислужують.
Вельможі провадять між собою бесіду,
жваво жестикулюючи. Вони вбрані в
каптани, вузькі штани, м'які шкіряні
черевики

Племена Великої Скіфії не мали писемності. Про їхній духовний світ довідуємося зі скіфських прикрас, посуду, а також із розповідей давніх греків. Посуд, зброю, прикраси скіфи оздоблювали сценками зі своїх міфів, легенд. Пам'ятки скіфської культури вирізняються з-поміж інших старожитностей тієї епохи неповторним «звіриним стилем», адже зброю та предмети побуту скіфи прикрашали зображеннями оленів, баранів, коней, барсів, левів, птахів, риб, фантастичних істот.

Ставили скіфи й кам'яні скульптури – наверх курганів. Із граніту, вапняку чи піщанику вирубували фігури, що віддалено нагадували людські. Іноді на них прорізували риси обличчя, руки, деталі одягу та зброї, проте ці зображення не мали портретних рис.

Узагальніть свої уявлення про давні народи, про які довідалися на уроці, короткими реченнями, що містять відповіді на запитання *Хто? Що? Коли? Звідки? Як?*

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Розв'яжіть хронологічну задачу.

Відомо, що похід перського царя Дарія I проти скіфів відбувся в 514 р. до н. е. Обчисліть, на який рік його царювання припав цей похід.

Розділ 4. Давній Рим і його сусіди

§ 35. Природа і населення Апеннінського півострова

Поняття уроку

Апеннінський півострів, Італія, Апенніни, По, Тибр, етруски, Теодор Моммзен

- Як географічне положення вплинуло на заняття та виникнення цивілізації в Давній Італії?
- Кого вважають першовідкривачем давньоримської цивілізації?
- На які періоди поділяють історію Давнього Риму?

Міркуємо

Роздивіться краєвиди та прочитайте коментарі до них. Які природні умови характерні для Апеннінського півострова, де виникла і розквітла давньоримська цивілізація? Що спільного та відмінного між природно-географічними умовами Італії та Греції? Поділіться припущеннями, як природні умови вплинули на життя та заняття мешканців.

Краєвид річки По поблизу міста Турин

Корно-Гранде – найвища вершина Апеннінських гір

Краєвиди Неаполя, на горизонті видніється вулкан Везувій

Виноградники в П'ємонті

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Римська держава була розташована на території Апеннінського півострова. Ще в давнину греки стали називати його *Італією*. Спочатку цю назву вживали щодо південної частини Апеннінського півострова, багатой на пасовиська для худоби.

Словник

Італія перекладається як *країна телят*. У III ст. до н. е. так почали називати весь півострів.

Природним північним кордоном Італії є високі Альпійські гори. На південь від Альп відгалужуються Апенніни, що простягаються вздовж усього півострова. Це досить молоді гори, тому й досі там є діючі вулкани. Найбільша річка Італії – По. На захід і схід з гір збігали річки: Рубікон, Арно, Тибр. Земля тут неоднакова: і вулканічний ґрунт, і родючі червоноземи. Покладів корисних копалин небагато: золото та мідь, у середній частині півострова – залізо, мідь, олово, срібло. У дельті Тибру видобували сіль.

Клімат за тих часів був вологішим і холоднішим за теперішній, особливо в північних районах. Як і Греція, Італія поділялася на історичні області, пов'язані з розселенням племен. Найпривабливіші за природними умовами були Етрурія, Лацій, Кампанія та Апулія.

Віками в Італії осідали племена італіків, етрусків, греків, галлів, іллірійців. На острові Сицилія жили переселенці з Карфагена. Італіки прийшли з півночі в II – на початку I тис. до н. е. й оселилися в центральній частині півострова. Вони виготовляли залізо, займалися землеробством та тваринництвом. Разом з італіками з Балкан переселилася й невелика частина іллірійських племен.

Приблизно в X ст. до н. е. північніше від річки Тибр оселилися *етруски*. Геродот уважав, що вони – вихідці з Малої Азії. Інші автори доводять, що етруски прийшли з Греції або жили в Італії завжди. Етруски вирощували пшеницю, ячмінь, овес, виноград. З льону виготовляли одяг, вітрила для кораблів. Осушували болота й перетворювали їх на родючі поля. Успішно торгували: вивозили морем сировину, кераміку, мідні, бронзові, залізні речі, ювелірні вироби, дорогі тканини.

До початку нашої ери етруски розчинилися серед інших племен Італії, проте залишили в історії помітний слід. Вони були засновниками першого державного утворення на землі Італії, яке об'єднувало 12 незалежних міст, кожне з яких засновувало колонії. Суперниками етрусків були греки та

карфагеняни. Греки у VIII–VII ст. до н. е. заснували багато колоній в Італії та на Сицилії. Найбільшими з них були Тарент, Куми та Сиракузи. Саме в греків етруски та римляни запозичили абетку.

У IV ст. до н. е. з півночі в Італію прийшли *галли* – кельтські племена, які оселилися в північній частині півострова.

Які особливості визначають географічне положення Давньої Італії? Які народи її заселяли? Хто такі етруски, у чому загадковість їхньої цивілізації?

Роздивіться пам'ятки. Що можна сказати про поховальний обряд етрусків? Як пам'ятки свідчать про спосіб життя етрусків?

1. Поховальна урна етрусків. VIII ст. до н. е.
2. Домовина-саркофаг з фігурами етрусського подружжя. Початок VI ст. до н. е.

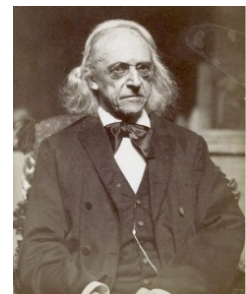
Досліджуємо

Роздивіться карту. Знайдіть на карті Апеннінський півострів. Що він нагадує за формою? Які моря його омивають? Знайдіть річки По та Тибр. Покажіть історичні області Давньої Італії, схарактеризуйте їхнє розташування.

Виконайте завдання до тексту.

Кожна цивілізація, як ви переконалися, має своїх першовідкривачів. В історії давньоримської цивілізації цю роль відіграв німецький дослідник Теодор Моммзен (1817–1903). Будучи фахівцем з давньоримського права, він занурився в історію після подорожі в Італію в 1844–1847 рр., коли збирав латинські написи з давніх періодів історії Риму.

Теодор Моммзен

У 1858 р. Теодор Моммзен очолив кафедру стародавньої історії Берлінського університету. Учений опублікував півтори тисячі наукових праць, найгрунтовнішою з яких стала чотиритомна «Історія Риму». Саме цю працю 1902 р. відзначено Нобелівською премією з літератури. Моммзен був натхненником та автором видання творів античних авторів, багатотомної збірки латинських написів, ініціатором створення німецького інституту археології в Римі та інших наукових заходів із дослідження, впорядкування та популяризації давньоримської спадщини.

Історією Давнього Риму завершується історія стародавнього світу. З невеличкого міста на березі Тибру Рим розвинувся до велетенської імперії: спочатку підкорив Апеннінський півострів, згодом, ведучи постійні завоювальницькі війни, Північну Африку, більшу частину Європи та країни Передньої Азії.

Грунтовні дослідження кількох поколінь учених дали підстави виокремити в багатовіковій історії Риму три основні періоди. Найдавніший період усталено називати *царським* (753–509 рр. до н. е.). У цей період зберігалися родові відносини, а Римом керували цар, рада старійшин (сенат) і народні збори. За наступної доби – *республіки* (509–27 рр. до н. е.) – Римом правили консули, яких обирали на один рік, та римський сенат. Найвищим органом республіки були народні збори римських громадян. Після падіння республіки розпочався новий період – *Римська імперія* (27 р. до н. е. – 476 р. н. е.), період одноосібної влади римських імператорів. 476 роком – роком загибелі Західної Римської імперії – завершується історія стародавнього світу.

Сформулюйте за текстом запитання для обговорення в загальному колі, які починаються словами *Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?*

Обговорюємо

Прочитайте уривок з праці Теодора Моммзена «Історія Риму». У чому вчений вбачав основну причину піднесення і величі давньоримської держави? Яка самотвора риса, на думку дослідника, визначала життя римського суспільства? Як указані особливості сприяли великим територіальним надбанням Риму? На підставі джерела зробіть висновок, на чому ґрунтувалася національна єдність римлян.

Історія Риму доводить якнайкраще, що сила і держави, і приватних осіб найбільше ґрунтується на володінні землею. Велич і сила Риму пояснюються безпосереднім володінням громадянами земельними ділянками. ...За нововведеним порядком жителі Риму були зобов'язані служити у війську вже не за походженням, а за володінням землею. Усі, хто мав землю, мали нести військову службу...

Подальший розвиток у внутрішньому устрої громади взагалі мав йти неминуче шляхом рівняння станів, і в той же час чітко позначилося прагнення суворо захистити римське громадянство від нових прибульців: римлянин повинен був докорінним чином відрізнитися від чужинців, у серця народу глибоко проникло усвідомлення могутності, що зароджувалась, і національної єдності – і ніколи вони не залишали римлян до кінця їхньої історії... Усі зусилля скеровувалися лише на обмеження свавілля вищих представників влади в державі. ...Найбільш оригінальною рисою внутрішнього устрою римської громади був своєрідний моральний контроль, якому постійно підлягав кожен громадянин.

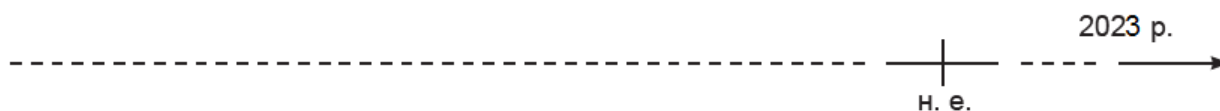
Доповніть перелік ключових понять уроку, складіть з 3–5 (на вибір) речення.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Позначте на лінії часу основні періоди історії давньоримської цивілізації. Порівняйте їх часові межі з іншими цивілізаціями стародавнього світу. Доберіть приклади відомих вам подій з історії інших держав, що відбувалися в той самий час, у який розгорталися періоди історії Риму.

§ 36. Давній Рим у часі та просторі

Поняття уроку

Рим, Ромул, Рем, патриції, плебеї, курія, сенат

- Як, де й коли виникло місто Рим?
- Хто такі патриції та плебеї?
- Що було характерним для царського періоду історії Риму?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. За легендою, засновників міста Рима вигодувала вовчиця. Вовка вважали священною твариною римського бога Марса (у греків – Арес). Як ви гадаєте, чому саме ця тварина за уявленнями давніх римлян вигодувала Ромула й Рема? Чи пов'язано це з історичною долею заснованого ними міста?

Капітолійська вовчиця. Бронзова етрусська статуя кінця VI – початку V ст. до н. е.

Ця статуя протягом багатьох століть стояла на Капітолійському пагорбі. Давні зображення Ромула й Рема, засновників Рима, не збереглися (відомі з монет). Скульптури братів виготовлено в XVII ст.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Приблизно в X–IX ст. до н. е. на пагорбах, розташованих у місцевості Лацій, на лівому березі річки Тибр, жили племена італіків – латини та сабіни. Поступово поселення цих двох племен об'єдналися та утворили нове, з фортецею на пагорбі Капітолій. Згодом до них приєдналася частина етрусків. Так виникло місто Рим, назване на честь легендарного засновника – Ромула. Пізніше римські історики писали, що ця подія сталася 21 квітня 753 р. до н. е. Від цієї дати римляни вели своє літочислення.

Кожен рід мав свою назву і складався з великих патріархальних сімей. Вони об'єднувалися в 3 триби (племені), кожна з яких складалася із 10 курій. Курії – це союзи чоловіків-воїнів, які стали основою формування армії. Кожна курія виставляла піших воїнів та 10 вершників. Триби поступово перетворилися на райони міста. Спочатку кожен рід спільно володів землею, обробляв її гуртом. Поступово землю розподілили між найбагатшими сім'ями. Ці сім'ї отримували кращі ділянки завойованих територій. Такими заможними землевласниками були *патриції*. Вони володіли рабами, обіймали важливі посади в державі.

Кількість мешканців Рима постійно зростала. За 250 років від заснування населення міста зросло від 20 до 100 тис. Більшість римлян із числа прийшлого та збіднілого населення не належала до складу старих родів. Особисто вільні, вони не володіли землею, не мали права обіймати державні посади, одружуватися з патриціями. Їх називали *плебеями*. Якщо, позичивши гроші, вони не могли їх повернути, ставали борговими рабами.

Від якого року римляни вели своє літочислення? Як відповів би римлянин на запитання: у якому році Солон провів реформи в Афінах? До яких прошарків грецького населення подібні патриції і плебеї?

Досліджуємо

Прочитайте легенду про заснування Рима. Згадайте, як літописець розповідав про заснування Києва. Які спільні риси властиві легендам про заснування Рима та Києва? Поміркуйте, яку роль відведено Енею – синові Афродіти, одному з найславетніших героїв Трої, – у легенді про заснування Рима.

Після Троянської війни воєначальник троянців Еней прибув разом зі своїми товаришами в місцевість Лацій. Одружившись із донькою місцевого царя Латина Лавінією, він заснував царство. Його столицею стало місто Альба-Лонга. Чотирнадцятий наступник Енея, цар Нумітор, був скинутий з престолу братом та ув'язнений. Дочка Нумітора мала двох синів-близнюків – Ромула й Рема. Боячись помсти, новий цар наказав кинути їх у Тибр. Хвилі винесли кошик з дітьми на берег біля пагорба Палатин. Дітей спочатку нагодувала вовчиця, а потім їх знайшов пастух і виростив. Ромул та Рем повернулися до Альби-Лонги і скинули царя. Нумітор, який з допомогою братів знову став царем, дозволив їм заснувати місто на тому місці, де їх годувала вовчиця. Під час будівництва виникла сварка – Рем загинув. Ромул назвав місто своїм іменем.

Чому легендарний сюжет про заснування Рима зображено на давніх римських монетах?

Срібна римська монета
III ст. до н. е.

Дайте відповіді на запитання до тексту та виконайте завдання до нього.

Найдавнішим Римом управляли цар, сенат та народні збори. Цар був воєначальником, верховним суддею та верховним жерцем. Його обирав увесь римський народ. Сенаторів обирали по одному від кожного роду. Сенат разом із царем затверджував або відхиляв рішення народних зборів, які збирали по куріях. Кожна курія мала один голос.

Царі правили Римом від 753 до 509 р. до н. е. Усього в історії держави було сім царів. Першим з них став Ромул. Після правління латинянина Ромула до влади прийшли сабіняни. Потім у Римі царювали представники етрусків.

Словник

Сенат – рада старійшин, яку обирали з патриціїв. У найдавнішому Римі – головна державна рада при цареві.

Царі запозичили в етрусків знаки царської влади: золоту корону у формі вінка з дубового листя, скіпетр з орлом, пурпурну туніку, гаптовану золотом. Особливою відзнакою влади царя був спеціальний пучок різок, у який устромляли сокиру – символ могутності. Останній цар, Тарквіній Гордий, став зловживати владою. Це обурювало мешканців міста, і коли цар виїхав на військові навчання, вони вирішили скасувати царську владу. Ополчення перейшло на бік містян, і замість царя було обрано двох консулів. Віднині Рим став нагадувати грецькі поліси.

Чому найдавніший період історії Рима називають царським? Якою була роль сенату за царського періоду? Що означає це слово в сучасних державах? Розв'яжіть хронологічну задачу: *скільки років тривала царська доба в історії Рима?*

Обговорюємо

Як в італійських прислів'ях підкреслено значення Рима як давньої столиці? Чому Рим називають «вічним містом»? Поділіться припущеннями, чому не набули загального поширення подібні прислів'я (навіть якщо такі вислови були) про центри давньогрецької державності?

- Всі дороги ведуть у Рим.
- Язик до Рима доведе.
- Рим не один день будували.
- Помаленьку їдеш – швидко в Римі будеш.

Що найбільше зацікавило в матеріалах уроку? Про що хотіли б довідатися докладніше?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Намалюйте комікс за легендою про створення Рима.

§ 37. Римська республіка V – середини III ст. до н. е.

Поняття уроку

патриції, плебеї,
Римська республіка, сенат,
вето, римське право

- Коли було проголошено Римську республіку?
- Як відбулося підкорення Римом Італії?
- У чому значення Законів 12 таблиць?

Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте коментар до неї. Яке враження справляє дорога, збудована в 312 р. до н. е.? Що свідчить про те, що цю дорогу будували ретельно, на віки (її не ремонтували 900 років!)? Яким давнім італійським прислів'ям можна прокоментувати подану ілюстрацію? Чому римляни надавали великого значення будівництву доріг?

Частина Аппієвої дороги між Римом і Капуєю. Сучасна світлина
Перша брукована дорога в Італії – «цариця» римських доріг. Названо на честь римського державного діяча – Аппія, за наказом якого її проклали.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Вигнавши останнього царя, римляни проголосили, що відтепер управління Римом має стати «суспільною справою». Так у 509 р. до н. е. в Римі було утворено *республіку*.

Словник

Республіка (з латини – *суспільна справа, справа народу*) – держава, якою керують люди, обрані народом на певний термін.

Найвищим органом управління республіки були *народні збори*, на яких приймали рішення про найважливіші справи держави, наприклад обрання на керівні посади та ухвалення законів.

Після створення республіки всі виборні посади прибрали до своїх рук патриції. З них обирали двох *консулів* терміном на один рік. Консул – найвища державна посада в Римі. Консули скликали народні збори й засідання сенату, вони керували військом. Короткий термін їхнього перебування на посаді, а також одночасне правління двох осіб мали запобігти тиранії.

Плебеї були зобов'язані служити в лавах римської армії, проте не тільки не брали участі в управлінні республікою, а й потрапляли в рабство за борги. Шлюби між патриціями та плебеями були заборонені. Прагнення плебеїв мати ті самі права, що їх мали патриції, зумовило багатовікову боротьбу між ними.

Для тиску на патриціїв плебеї скористалися тим, що на них трималася армія: одного разу вони зібрали свій домашній скарб і разом із сім'ями залишили місто. Оскільки Рим у цей час воював, такий відхід був небезпечним для всіх його мешканців. Патриції вирішили поступитися. Насамперед плебеї отримали право обирати двох представників для захисту своїх інтересів. Цих представників називали *народними трибунами*. Трибун мав право вето (заборони), яке він міг накласти на будь-який закон або розпорядження представника влади. Особу трибуна вважали недоторканною, він не мав права виїздити за межі Рима більш ніж на 24 години.

Словник

Трибун – у Римській республіці – представник, якого плебеї обирали для захисту своїх інтересів.

У V ст. до н. е. було ухвалено писані закони. Їх складали представники плебеїв і патриціїв. Через те що записали ці закони на таблицях-дошках, їх стали називати *Законами 12 таблиць*. Поступово плебеї домоглися нових поступок. У IV ст. до н. е. закон заборонив за борги перетворювати римського громадянина на раба. Систему правових норм, що визначали права й обов'язки римського громадянина, називають *римським правом*. З появою римського права було остаточно завершено формування Римської республіки.

Хто та як керував Римською республікою? Чому між плебеями й патриціями точилася боротьба? Поміркуйте, які наслідки мав той факт, що державні посади в Римі не оплачувалися. Що спільного та відмінного між Римською (IV–III ст. до н. е.) та Афінською (за доби Перікла) державами?

Виконайте завдання до тексту.

Від початку існування Рим постійно вів війни з племенами, що населяли Апеннінський півострів. Перші війни точилися з етрусками, до яких звернувся по допомогу вигнаний цар Тарквіній Гордий.

У 390 р. до н. е. Рим захопили галльські племена. Трималася лише фортеця на пагорбі Капітолій. Коли захисники поснули, галли почали штурм. Гуси почули ворога і своїм криком розбудили варту. Так з'явився вислів *гуси Рим урятували*. Галли погодилися звільнити місто за викуп. Римляни принесли золото й почали важити. Галли почали хитрувати: відхиляли стрілку терезів на свою користь. На протести римлян їхній вождь кинув свій меч на ту шальку терезів, де лежали гирі, мовивши: *«Горе переможеним»*. На зворотному шляху на галлів напав римський полководець Камілл, який, відібравши золото, заявив: *«Батьківщину захищають залізом, а не золотом»*.

На початку III ст. до н. е. Римська держава запанувала на Апеннінському півострові. Італійські племена мусили віддавати частину своїх земель, посилати солдатів до римського війська, їх було позбавлено політичних прав. Щоправда, служили італійці тільки в допоміжних, а не основних частинах римської армії.

Незавойованою залишалася тільки Південна Італія. Грецька колонія Тарент на допомогу у війні проти римлян покликала талановитого полководця з Греції Пірра. Спочатку у двох битвах Пірр переміг римлян. У його армії було 20 слонів, яких римляни ще не бачили. Перемога дісталася Пірру ціною таких втрат, що він навіть сказав: *«Ще одна така перемога, і мені не буде з ким повернутися до Греції!»*. Із цією подією пов'язаний крилатий вислів *Піррова перемога*. У 275 р. до н. е. біля містечка Малевентум Пірр зазнав поразки. Після перемоги римляни влаштували тріумф. Вони провели по місту тисячу полонених та чотирьох захоплених слонів. До 265 р. до н. е. Римська держава підкорила всю Середню та Південну Італію.

Варто зазначити, що Римська держава й римське суспільство загалом були дуже воєнізованими. У Римі існувала загальна військова повинність. Кожен римський громадянин віком від 17 до 46 років міг бути взятий рядовим солдатом до війська (офіцери та командувачі – до 60 років). Воєнний досвід (участь у 10 воєнних кампаніях) був неодмінною умовою для всіх кандидатів на державні посади.

Словник

Тріумф – урочистий в'їзд і хода Римом полководця та армії. Менш урочистий спосіб пошанування – **овація**.

Розв'яжіть хронологічні задачі.

1. У якому році за римським літочисленням Рим завоював Італію?

2. Скільки минуло років від установлення в Римі республіки до завоювання Римом Італії?

Випишіть із тексту крилаті вислови, прокоментуйте (*усно*), з якими подіями вони пов'язані та що означають у сучасних мовах. Розіграйте сценку за одним з висловів, використовуючи засоби пантоміми, тобто за допомогою міміки, жестів, пластики тіла.

Обговорюємо

Роздивіться ілюстрації, присвячені тріумфальній ході римських полководців. Користуючись картиною, поясніть походження словосполучень *полководець-тріумфатор* та *тріумфальна арка*.

Досліджуємо

1. Роздивіться карту на с. 54. Яких меж сягала територія Риму на середину III ст. до н. е.? 2. Які народи підкорив Рим, завойовуючи Італію? 3. Де розташовані острови Сицилія, Корсика, Сардинія? Кому вони належали?

Оцініть оплесками різні форми роботи на уроці: обговорення ілюстрацій, роботу з текстом, виконання завдань до текстів, розігрування сценок. Який вид роботи викликав овації? Про що свідчить той факт, що багато понять, пов'язаних з історією Давнього Риму, стали загальноживаними словами?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Складіть ребус за одним з крилатих висловів, про які довідалися на уроці.

§ 38. Військова справа та завойовницькі війни в Давньому Римі

Поняття уроку

легіон, Пунічні війни, римські провінції, реформи братів Гракхів

- Яку роль відігравала військова справа в Римі?
- Які території Рим завоював у II ст. до н. е.? Які провінції було утворено?
- Які зміни в суспільному та господарському житті Давнього Риму були зумовлені приєднанням нових територій?

Міркуємо

Роздивіться зображення спорядження римського легіонера. Із чого воно складалося? Поміркуйте, для чого були потрібні зображені речі. Навіщо на підошву взуття легіонерів прибивали цвяхи?

Спорядження римського легіонера: 1. Списи. 2. Меч та кинджал. 3. Взуття. 4. Кирка. Вовняний плащ (згорнутий). Лопата. Сумка для особистих речей та фляга для води. 5. Панцир та вовняна туніка. 6. Шолом

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Римська держава й суспільство формувалися в умовах активної загарбницької політики, спираючись на найсильніше у стародавньому світі військо. Під час війни Рим міг виставити 800 тис. солдатів, чого не могла зробити жодна із держав. Кожен римський громадянин міг бути залучений до військової служби, навіть найбільш необхідні з обов'язками санітарів, візників, музикантів. В останнє сторіччя республіки та в добу імперії військова служба оплачувалася.

Основним підрозділом у римській армії був *легіон* із 4200 воїнів. У легіони набирали винятково римських громадян, які мали земельні наділи.

Легіон підсилювали загони союзників – так називали воїнів з італійських громад, які не мали римського громадянства, але отримували його після закінчення служби. Загони союзників об'єднувалися в *когорти* по 500 або 1000 чоловіків.

За час служби (а вона тривала 20 років) воїни брали участь у 16–17 воєнних походах. На керівні посади в Римі могли претендувати лише люди зі значним військовим досвідом.

Під час походу, розташовуючись на ніч, вояки ставили табір з наметів. По периметру табору викопували рів, на гребені насипу споруджали паркан. Над огорожею височіла вежа, з якої пильнувала варта. На вежі також установлювали *балісту*. З неї можна було метати камені вагою до 30 кг на відстань 850 м. Намети, призначені для вісьмох вояків кожен, ставили подалі від огорожі, аби убезпечити їх від ворожих стріл. Намет командира війська розташовували в центрі табору. Навколо нього лишали вільне місце, де відбувалися зібрання вояків і зберігалися прапори та *штандарти* – спеціальні військові відзнаки. Носіння штандарта – почесна нагорода в римському війську.

Римські легіони поділялися на менші загони – *маніпули* – чисельністю по 120 воїнів. Вони шикувались у бойовий стрій, що нагадував шахівницю. У першій лаві билися молоді воїни, озброєні списами. За ними, прикриваючи прогалини в першому ряді, йшли досвідченіші – зі щитами. У третій, останній, лаві билися найстарші за віком (40–46 років) солдати. Піших воїнів легіону прикривали 10 загонів кінноти по 30 вершників у кожному. 800 воїнів складали *центурію*. Її очолювали два офіцери – центуріон та його помічник. Легіоном командував старший офіцер – *легат*.

Римське військо відзначалося суворою дисципліною, яку підтримували не лише покараннями, а й заохоченнями. Наприклад, вояків, які першими ступили на ворожий корабель або піднялись на стіну, нагороджували вінками. Слави талановитих римських полководців зажили Фабій Максим, Гай Марій, Корнелій Сулла і Гай Юлій Цезар.

Вишкіл римського війська постійно вдосконалювався. Доказом військової потуги Риму стали війни проти Карфагену. Ця колишня фінікійська колонія поступово перетворилася на величезну торговельно-землеробську державу. Карфаген мав власні колонії на острові Сицилія. Тож Рим шукав приводу, щоб розпочати війну проти Карфагену. Захищаючи сицилійське місто Мессану від карфагенян, римляни у **264 р. до н. е.** послали на острів свої війська. Так почалася **Перша пунічна війна**. Війну називають Пунічною тому, що римляни називали карфагенян *пунійцями*. Силою зброї римляни примусили підкоритися правителя Сиракуз – союзника Карфагену. Утім, для

продовження бойових дій римлянам потрібен був власний флот – і за кілька років він мав 120 кораблів. Незабаром вони захопили острови Сардинія та Корсика.

Перша пунічна війна завершилася у 241 р. до н. е. перемогою Риму. Пунійці мали сплатити римлянам 3200 талантів (близько 84 т срібла), повністю звільнити Сицилію та видати полонених римських громадян. На островах Сардинія та Корсика римляни створили перші римські *провінції*. Згодом римською провінцією стала й Сицилія.

Словник

Провінція – завойована римлянами область, країна, що розташовувалася за межами Італії; підвладна територія, якою керували намісники.

Чим подібна, а чим відрізнялася організація війська в Давньому Римі та в Греції? Які деталі в розповіді про римське військо свідчать про те, що його призначенням було здійснення активної загарбницької політики? Чому війну проти Карфагену називають Пунічною? Чим закінчилася Перша пунічна війна?

Обговорюємо

Прочитайте замітку. Чим уславився римський полководець Камілл? Як ви розумієте вислів «закони війни»? Як пов'язана поява цих настанов із розвитком суспільства? Чи мали подібні моральні уявлення давні греки? На підставі яких джерел ми знаємо про це?

Перемогу над галлами Римові приніс полководець Камілл. Його вислів про те, що батьківщину треба звільняти залізом, «тримаючи перед очима храми богів, з думкою про дружин, дітей, про рідну землю», став гаслом героя-захисника. З постаттю Камілла пов'язують утвердження неписаних законів війни. У 394 р. до н. е. під час облоги етрусського міста Фалерії один з учителів, якому заможні громадяни віддавали в навчання своїх дітей, задумав зраду. Він привів дітей до Камілла і запропонував їх як заручників. Цей учинок обурило полководця. «Війна так само має свої закони, як і мир, а ми вміємо воювати справедливо, так само як і хоробро. Наша зброя спрямована не проти тих, кого через вік мусимо захищати, навіть захоплюючи міста... Я ж збираюся перемогти по-римськи: доблестю, облогою та зброєю». Камілл дав дітям різки, якими ті погнало зрадника в рідне місто.

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Втративши Сицилію та острови Середземномор'я, Карфаген заснував колонію в Іспанії – Новий Карфаген. Цю нову область очолював Ганнібал. Він зібрав потужну найману армію і розпочав **Другу пунічну війну (218–201 рр. до н. е.)**. Найбільший успіх Ганнібалові принесла битва біля містечка Канни 2 серпня 216 р. до н. е. Його військо оточило вдвічі більшу армію Риму, на бік Ганнібала перейшли міста півдня Італії та Сицилії. Шістнадцять років Ганнібал воював в Італії і не програв жодного бою. Проте після кожної поразки Рим виставляв нову армію, а сподівання Ганнібала на військову допомогу місцевих племен не виправдалися. Згодом римські війська на чолі з Публієм Корнелієм Сципіоном висадилися в Африці. Ганнібала було відкликано з Італії для захисту рідного міста. У **202 р. до н. е.** у битві під Замами римляни здобули вирішальну перемогу. Римськими провінціями стали Сицилія, південь Іспанії. У Північній Італії були організовані нові колонії. Римляни почекали, поки Карфаген виплатить *контрибуцію* в 10 тис. талантів, а потім оголосили йому нову війну. **Третя пунічна війна (149–146 рр. до н. е.)** була просто знищенням слабшого. Після трирічної облоги місто було захоплене.

Словник

Контрибуція – грошові виплати, які накладалися державою, що перемогла, на державу, що зазнала поразки.

Уже в часи Другої пунічної війни армії Риму воювали в різних кінцях Європи. Філіпп V, цар Македонії, необачно погодився виступити союзником Ганнібала в Другій пунічній війні. Після перемоги над Карфагеном римляни підтримали союз еллінських міст, що боровся з Македонією, й оголосили Філіппу V війну. У 197 р. до н. е. римський полководець Тіт Фламінін розгромив македонську армію в битві біля поселення Кіноскефали. У 148 р. до н. е. Македонія стала римською провінцією.

У 146 р. до н. е. римляни захопили місто Коринф: Грецію було перетворено на римську провінцію Ахайя. Лише Спарті та Афінам було дозволено зберегти обмежене самоуправління. У 133 р. до н. е. землі Пергамського царства (Мала Азія) й Іспанії стали римськими провінціями.

Унаслідок завойовницьких війн Рим перетворився на найсильнішу в стародавньому світі державу, що зумовило зміни й у господарстві. По-перше, істотно зросла кількість рабів. По-друге, відбувалося безжальне пограбування провінцій. Переможені сплачували величезні контрибуції й податки. Для

сплати податків завойовники позичали місцевим жителям гроші. Коли борг своєчасно не повертали, боржників перетворювали на рабів.

Розорення селянства підривало боєздатність римського війська: втрата землі позбавляла права служити в легіоні. Ті, хто виступав за реформи в державі, обрали своїм лідером Тіберія Семпронія Гракха. У 133 р. до н. е. Гракх запропонував земельний закон, що обмежував розмір земельної ділянки. Надлишки землі держава вилучала та розподіляла між безземельними. Закон забороняв продаж та дарування цих наділів.

Невдоволені великі землевласники спровокували сутичку, під час якої Гракха було вбито. Справу Тіберія продовжив молодший брат Гай Гракх. У 123 р. до н. е. його було обрано народним трибуном. Щоправда, незабаром і його убили, тож реформа звелася нанівець.

Закон 111 р. до н. е. проголосив приватними власниками тих, хто на той момент володів державною землею. Це був перший у світі закон про приватизацію землі. Підсумком суспільних протистоянь стало схвалення реформи консула Гая Марія, яка перетворила римську армію з ополчення на найману. Відтепер римські громадяни, ставши до лав війська, отримували платню, а після закінчення служби – земельну ділянку.

Чому протягом IV–III ст. до н. е. римляни жили майже за безперервних війн? Про які війни ви довідалися? Чому римляни перемагали в цих війнах? Що спонукало братів Гракхів здійснювати реформи? Як ці реформи позначилися на римському війську?

Досліджуємо

Прочитайте уривки з праці Плутарха про діяльність братів Гракхів. За *Текстом 1* з'ясуйте, долею яких прошарків римського населення переймався Тіберій Гракх. У чому він убачав причини їхнього жалюгідного становища? За *Текстом 2* поясніть, на яких законах ґрунтувалися реформи братів Гракхів. Як ці закони захищали права плебеїв? Якою є оцінка діяльності Гая Гракха в джерелі? (Обґрунтуйте уривками з тексту.) Чому реформи братів Гракхів не посприяли суспільному миру в Давньому Римі?

Текст 1

Навіть дикі звірі мають свої нори й лігвища, і тільки ті, хто гине за Італію, не мають притулку та змушені разом зі своїми жінками й дітьми жити волоцюгами. Воєначальники обманюють солдатів, коли говорять їм, що вони віддають своє життя за батьківщину. Вони воюють і гинуть заради розкоші й достатків інших. Цих воїнів називають «володарями всього світу», а тим часом у них немає ні клаптика власної землі.

§ 39. Диктатура Гая Юлія Цезаря

Поняття уроку

Римська республіка, сенат, громадянська війна, патриції, плебеї, гладіатор, диктатура Юлія Цезаря

- Що визначало суспільно-політичне життя Риму в 80–60-х роках I ст. до н. е.?
- Коли і за яких обставин було встановлено диктатуру Юлія Цезаря?
- У чому особливості володарювання Юлія Цезаря?

Міркуємо

Роздивіться монету із зображенням Юлія Цезаря. Пригадайте, що зображено на монетах Афіні – поліса, який історики називають еталоном демократичної держави. Про що свідчить перше в Римі прижиттєве зображення людини на грошах? Як ви гадаєте, чому афінські монети не оздоблювали зображеннями перших осіб держави?

Монета з портретом Юлія Цезаря

Виконайте завдання до тексту.

На початку I ст. до н. е. прибічники правління сенату й противники реформ – *оптимати* – об'єдналися навколо представника давнього аристократичного роду, полководця Луція Корнелія Сулли. У 89 р. до н. е. його обрали командувачем армії для відсічі понтійському цареві Мітрідату VI Євпатору. Після перемоги у війні з Понтійським царством Сулла повернувся до Італії. Проти нього виступила наспіх зібрана армія *популярів* – тих, хто обстоював реформи в державі. 1 листопада 82 р. до н. е. відбулася битва між двома римськими арміями. Сулла переміг і був проголошений *диктатором* без обмеження терміну. Майном знищених ворогів Сулла нагороджував своїх прихильників і солдатів, скасував закони, що їх раніше видали популяри, посилив роль сенату. Судові справи було передано сенатові, обмежено права народних трибунів. Але в 79 р. до н. е. Сулла склав із себе повноваження, а наступного року помер.

Словник

Диктатор – у Давньому Римі посадова особа, яку призначав сенат на 6 місяців у випадку внутрішньої або зовнішньої небезпеки, що загрожувала державі. Диктатора було наділено необмеженою цивільною та військовою владою.

Після диктатури Сулли ситуація в Римській державі загострилася. Точилася громадянська війна в Іспанії, Мітрідат знову напав на римські провінції. У 74 р. до н. е. спалахнуло повстання рабів, яке очолив гладіатор Спартак. Виступ було придушено лише через кілька років зусиллями трьох римських армій. Сенат та виборні посадові особи не могли утримувати спокій у державі.

Словник

Гладіатори – у Римі так називали рабів, які виступали в боях для розваги римських громадян.

Тріумвірат – у Давньому Римі союз трьох політичних діячів задля захоплення найвищої влади.

У 60 р. до н. е. троє видатних політиків Риму – Гней Помпей, Марк Красс та Юлій Цезар – утворили Перший *тріумвірат*. Вони поділили між собою керівництво провінціями й домовилися підтримувати один одного. Союз тримався передусім на військовій славі учасників. Помпей та Красс відзначилися в боротьбі з Мітрідатом та Спартаксом, а Цезар 58–50 рр. до н. е. завоював усю Галлію (сучасна Франція) і навіть переправився на Британські острови. Ці землі увійшли до складу Римської держави як провінція Галлія.

У 53 р. до н. е. Марк Красс вирішив розпочати війну з могутньою Парфянською державою. Військо Красса було розбите, а сам він загинув у бою. У тріумвіраті лишилося двоє: Помпей та Цезар. Помпей, наляканий успіхами Цезаря в Галлії, переконував сенат відкликати Цезаря із завойованих ним земель. У 49 р. до н. е. сенат ухвалив відповідний наказ.

У розпорядженні Юлія Цезаря було лише два легіони (близько 10 тис. воїнів). Він розумів, що, перетнувши річку Рубікон, розпочне нову війну. Зваживши всі «за» та «проти», зі словами «Жереб кинуто!» він переправився через річку. Ця подія дала життя крилатому вислову «*перейти рубікон*».

Несподівано Помпей залишив Італію та переправився в Грецію. Шлях на Рим було відкрито. Вступивши в місто, Цезар нікого не переслідував. Завдяки цій політиці «милосердя», як називав її сам Цезар, він швидко здобув багато нових прихильників. За кілька днів Цезар почав переправляти свою армію в Грецію, куди відвів військо Помпей. Тут, поблизу міста Фарсал, у 48 р. до н. е. відбулася битва двох видатних римських полководців, яка закінчилася перемогою Цезаря.

Укладіть переліки понять, географічних назв та імен, доречних у розповіді про те, як Юлій Цезар здобув владу в Римі. Скориставшись переліками, перекажіть одне одному цей історичний сюжет.

Виконайте завдання до тексту.

Після поразки Помпей утік до Єгипту, де його вбили наближені царя Птолемея XIV. За три дні до Александрії прибув Цезар. Цезар переміг вояків Птолемея і посадив на єгипетський трон старшу сестру Птолемея Клеопатру. Через кілька місяців Цезар повів своє військо до Сирії проти понтійського царя, що загрожував римським провінціям в Азії. У серпні 47 р. до н. е. після перемоги над ним Цезар надіслав найкоротший в історії звіт до Риму: «Прийшов, побачив, переміг». Згодом він придушив опір прихильників Помпея в Африці та Іспанії та завершив громадянську війну.

Диктатура Цезаря, встановлена в 46 р. до н. е., істотно відрізнялася від правління Сулли. Хоча за блискучі перемоги його було проголошено диктатором на 10 років, він щороку обирався консулом і діяв через органи влади республіканського Риму. Основною метою політики Цезаря було відновлення нормального життя держави. Він видав закони про устрій міст у провінціях, про безплатну роздачу хліба *плебсу*.

Словник

Плебс – від *плебеї*, простолюди.

Цезар намагався зменшити вплив сенату, налагодити роботу органів місцевого самоуправління, скоротити витрати, особливо на розкіш та марнотратство заможних, дати захист малозабезпеченим прошаркам населення. Для проведення цих заходів Цезар створив особисте угруповання, до якого належали Марк Антоній, Емілій Лепід та інші – переважно військові командири. Проте, як і кожний політик, Цезар не уник прорахунків. Політика «милосердя» зумовила появу в сенаті групи людей, які хотіли усунути Цезаря від влади. Саме ці сенатори поширювали чутки про прагнення Цезаря стати царем і перенести столицю з Рима до Александрії.

У березні 44 р. до н. е. під час засідання сенату Цезаря підступно вбили. Головними учасниками змови були Марк Юній Брут і Кассій Лонгін. За переказами, Цезар намагався чинити опір. Коли ніж для удару над ним заніс Брут, Цезар кинув фразу, що стала крилатою, – «*І ти, Бруте?*».

Загибель диктатора штовхнула державу в новий вир міжусобиць та війн.

Обчисліть, скільки років тому почалася диктатура Юлія Цезаря, скільки років тому закінчилася. Як відповів би римлянин на запитання: у якому році Юлій Цезар став диктатором? Які території завоював Юлій Цезар протягом 58–46 рр. до н. е.?

Досліджуємо

Розгляньте таблицю, у якій зазначено основні віхи правління Сулли та Цезаря. Поміркуйте, хто з диктаторів більше прагнув зберегти республіку.

Луцій Корнелій Сулла	Гай Юлій Цезар
Сам себе проголосив диктатором	Диктатором став за рішенням сенату
Спирався на сенатську олігархію	Мав підтримку середніх та дрібних землевласників
Належав до оптиматів	Належав до популярів
Переслідував своїх політичних противників	Провадив політику «милосердя»
Ухвалював закони в інтересах знаті	Ухвалював закони в інтересах середніх прошарків населення й плебсу
Добровільно відмовився від диктатури	Був убитий під час засідання сенату

Обговорюємо

Прочитайте уривок з джерела. Яким постає Юлій Цезар з розповіді Плутарха? Які зі свідчень видалися вам найцікавішими? Чи маємо підстави довіряти характеристиці давньоримського історика? Як ви думаєте, чому він не розповідає про негативні риси характеру диктатора? Чи маємо підстави вважати Юлія Цезаря видатною особистістю? Відповідь обґрунтуйте фактами, про які довідалися на уроці.

...Його готовності наражати себе на небезпеку не дивувалися, знаючи його честолобність, та всіх вражала його здатність витримувати незгоди, які, на перший погляд, перевищували його тілесні сили, бо він був слабкої статури, з білою й ніжною шкірою, страждав від головного болю... Проте він не посилався на слабе здоров'я, щоб вести розніжене життя. Навпаки, військова служба правила йому за ліки від слабосилості. Він прагнув частими походами, простим харчуванням, постійним перебуванням під відкритим небом і різними перешкодами подолати свою кволість і загартувати тіло.

Розповідають, що коли Цезар перейшов Альпи і їхав через якесь нужденне містечко з нечисленним населенням, друзі, сміючись, жартома запитали: «Невже й тут мають місце змагання за посади, суперництво за перше місце і чвари серед знаті?». На це Цезар цілком поважно відповів: «Щодо мене,

то я волів би бути тут першим, ніж у Римі другим». Іншим разом, уже в Іспанії, читаючи на дозвіллі якусь книжку про Александра Великого (Македонського), Цезар надовго поринув у глибоку задуму, потім навіть пустив сльозу. Здивовані друзі запитали його про причину цього. Тоді він відповів їм: «Невже вам не здається, що немає в мене підстави для смутку, якщо Александр у моєму віці правив стількома народами, а я досі не здійснив жодного славетного подвигу?».

Що означають крилаті вислови: «жереб кинуту», «перейти рубікон», «прийшов, побачив, переміг», «І ти, Бруте?»? Які події лежать у їхній основі?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.

Скориставшись додатковими джерелами інформації, довідайтеся про видатного римського оратора Цицерона. На основі отриманих відомостей та свідчень Плутарха складіть за поданою картиною розповідь про роботу римського сенату.

Виступ Цицерона в сенаті [Цицерон викриває Катіліну]. Художник Ч. Маккарі. 1880 р.

Плутарх розповідав, що одного разу «...у сенаті Цицерон виголосив промову проти нового законопроекту і так налякав його укладачів, що вони не наважилися заперечити йому жодним словом. Коли ж вони взялися за справу заново, Цицерон нітрохи не розгубився... і не тільки провалив законопроект, а й примусив трибунів відмовитися від усіх інших планів – до такої міри їх вразило його красномовство».

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3. Давня Греція та її сусіди (продовження)

§ 27. Військова справа в Давній Греції	3
§ 28. Греко-перські війни	11
§ 29. Родина, виховання та повсякденне життя в Давній Греції	17
§ 30. Давньогрецька міфологія та релігія	22
§ 31. Олімпійські ігри. Наука в Давній Греції	28
§ 32. Мистецтво архітектури та скульптури в Давній Греції	34
§ 33. Література та театр у Давній Греції. Історичне значення давньогрецької культури	40
§ 34. Кіммерія та Скіфія. Сармати	45

РОЗДІЛ 4. Давній Рим і його сусіди

§ 35. Природа і населення Апеннінського півострова	51
§ 36. Давній Рим у часі та просторі	57
§ 37. Римська республіка V – середини III ст. до н. е.	61
§ 38. Військова справа та завойовницькі війни в Давньому Римі	66
§ 39. Диктатура Гая Юлія Цезаря	72